

دابه‌شبوونی کوردستان و کاریگه‌ریی له‌سه‌ر ستراتیجی ناسیۆنالیزمی کوردی

(۱۹۱۶-۱۹۳۹)

د.هیا عزیز سعید/ به‌شی میژوو/ سکۆلی زانسته‌مرؤ‌فایه‌تییه‌کان/ زانکۆی سلیمانی

پیشه‌کی:

پێده‌چیت دابه‌شبوونی کوردستان و مملانیی هیزه‌ه‌ریمی و نیوده‌وله‌تییه‌کانی ناوچه‌که‌قه‌ده‌ریکی پیکه‌وه‌گریدراو بیټ، که‌تاهه‌نووه‌که‌هیچ سوودو لیکه‌وته‌یه‌کی ئه‌رینی بۆ کوردو کوردستان نه‌بووه، له‌به‌رئه‌وه کاتیک به‌میژووی کورددا ده‌چینه‌وه‌سه‌ره‌تا‌کانی ناوه‌ینانی ئه‌م نه‌ته‌وه‌یه‌هاو پێچی کرده‌سه‌ربازییه‌کانی هیزه ئیرانی و بیزه‌نتی و یۆنانییه‌کانه، له‌به‌رئه‌وه‌باشترین سه‌رچاوه‌بۆ ناسینی میژووی کورد به‌ناچارایی یاداشتی جه‌نگاوه‌رو ئه‌و به‌رده‌داتاشراوانه‌یه‌که‌هیمای سه‌رکه‌وتن و بردنه‌وه‌ی هیزه‌کانه‌و له‌ناوچه‌که‌دا جیانه‌ه‌شتوه.

له‌میژووی نوی و هاوچه‌رخیشدا هه‌مان فاکتەر رۆلی بینوووه‌و له‌نیوان دوو لایه‌نی سه‌ره‌کی عوسمانی- ئیرانی و کیشه‌کانیان له‌سه‌ر دیاریکردنی سنووور و سه‌پاندنی قه‌له‌مه‌رپه‌وی خۆیان هه‌میشه‌کوردستان بابه‌تی کارله‌سه‌رکراو بووه، له‌سالانی جه‌نگی یه‌که‌میشدا مملانی و چاوچنۆکی هیزه‌گه‌وره‌کانی دونیای ئه‌و کاتیسی هاته‌سه‌ر.

ئه‌م هه‌ولانه‌که‌ریشه‌یه‌کی میژوو‌بیان هه‌یه‌تا به‌ستنی په‌یمانی سایکس پیکۆ به‌ته‌واوی دابه‌شکردنی کوردستان به‌کۆمه‌لیک هیللی ده‌ستکرد، توانرا کوردستان دابه‌شکریت و پارچه‌پارچه‌به‌چه‌ند ده‌وله‌تیکی دیکه‌وه‌لیکرا، ئه‌وه‌ی گرنکه‌له‌گه‌ل ئه‌م دابه‌شکردنه‌ی کوردستان که‌نزیکه‌بگاته‌سه‌ده‌یه‌کی ته‌واو، تاهه‌نووه‌که‌ئه‌م ولاتانه‌و ناوچه‌که‌ئارامی و ئاسایشی سیاسی و سه‌ربازی به‌خۆیه‌وه‌نه‌بینوووه.

ئه‌گه‌رچی له‌نیوئه‌ده‌بیاتی کوردیدا ئه‌و دابه‌شبوونه‌تایسته‌ش وه‌ک کۆمه‌لیک سنوری ده‌ستکرد ئاماژه‌یان پێده‌کریت، به‌لام کاتیک به‌کارکردو شوینه‌واره‌کانی ئه‌م دابه‌شبوونه‌دا ده‌چینه‌وه، ده‌بینین که‌رۆژه‌پرۆژ ئه‌م سنوره‌ده‌ستکردانه‌له‌سنوری جوگرافییه‌وه‌ده‌بنه‌سنوری کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و ئابووری و نه‌ته‌وه‌یی، که‌مه‌ترسی دروستبوونی چه‌ند نه‌ته‌وه‌یه‌کی کوردی هیناوه‌ته‌ئاراووه‌و چه‌ندان کیشه‌ی بۆ بزواتی ناسیۆنالیستی کورد دروستکردوه.

به‌مه‌به‌ستی رۆونکردنه‌وه‌ی ئه‌م لایانانه‌و تیشک‌خسته‌سه‌ر ده‌رهاویشه‌کانی دابه‌شبوونی کوردستان، به‌میتۆدیکی میژوویی شیکاری، هه‌ولمانداوه‌له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا و له‌دوو توێ دووباسی سه‌ره‌کیداو له‌چه‌ند ته‌وه‌ریه‌کدا، قسه‌له‌گرنگترین په‌یمانامه‌و هه‌وله‌دابه‌شکارییه‌کانی کوردستان بکه‌ین له‌هه‌ردوو قۆناغی نوی و

هاوچه‌رخى كورددا، پاشان كاریگه‌رییه‌كانى ئەم دابه‌شبوونه به‌پێى تپۆره نوێیه‌كانى ناسیۆنالیزم و ئەو له‌مپه‌رو به‌ربه‌ستانه‌ى له‌به‌رده‌م ناسیۆنالیزمى كوردیدا دروستیكردوووه و لێكه‌وته‌ نه‌ته‌وه‌یى و ئابووریى و كۆمه‌لایه‌تیه‌كانیمان روونكردۆته‌وه.

باسى یه‌كه‌م - كورته‌یه‌كى میژوویی پرۆسه‌ی دابه‌شكاریی كوردستان:

هه‌لكه‌وته‌ى جیۆپۆله‌تیكى كوردستان و به‌گۆره‌پانبوونی بۆ به‌ریه‌ككه‌وتنى زۆرینه‌ى مملانیكانى نیوان زه‌هێزان له‌رووی سه‌ربازیى و هه‌ولته‌ فراوانخوازییه‌كانیان، وایكردوووه له‌كۆنه‌وه‌و له‌زۆریه‌ى قوناغه‌ میژوویییه‌ جیاجیاكاندا پارچه‌كراو و ژێرده‌ستی به‌لایه‌نى كه‌مه‌وه‌ دوو هێزی پاوانخوازو داگیركاریی، له‌به‌رئه‌وه‌ هه‌رگیز كوردستان له‌سایه‌ى یه‌ك ده‌سه‌لاتدا (خۆمالتى یاخود داگیركار) ژيانى نه‌گوزه‌راوه‌، دیاره‌ ئەمه‌ش كێشه‌یه‌كى میژووییى بۆ دروستكردوووه‌ و وایكردوووه‌ یه‌كپارچه‌یى خاكى كوردستان به‌دریژایى میژوووه‌كه‌ى دروشم و خه‌ونى هه‌ر تاك و مرۆفێكى كورد بێت.

میژوویى نوێ و هاوچه‌رخى كوردستان، له‌گه‌ڵ گه‌وره‌بوون و فراوانخوازییه‌كانى هه‌ریه‌ك له‌ ئیمپراتۆریه‌تى عوسمانى و دواتریش سه‌فه‌وى و كۆى ئەو جه‌نگ و مملانییانه‌ى نیوانیان ده‌ستپێكردوووه‌، كۆى ئەو جه‌نگ و به‌یه‌كدادانه‌ى له‌ماوه‌ى پێنج سه‌ده‌دا و له‌نیوان ده‌وله‌تى عوسمانى و ده‌وله‌ته‌كانى ئێران (سه‌فه‌وى - زهن‌دى - ئەفشاریى - قاجاریى) روویداوه‌، (٢٤) جه‌نگ بووه‌، كه‌به‌جه‌نگى چال‌دیوان له‌سالى (١٥١٤) ده‌ستپێكرد، تا سه‌رده‌مى فه‌تح على شای قاجاریى (١٧٩٧ - ١٨٣٤) به‌رده‌وامبوو^(١).

له‌م ماوه‌یه‌دا واته‌ تا جه‌نگى یه‌كه‌مى جیهانى و له‌پێناو ئاگرپرو ناشتى نیوانیان چه‌ندین رێكه‌وتن و په‌یمانان بۆ رێكخستن و دیاریكردنى سنوورو قه‌له‌مپه‌وى هه‌ریه‌كێك له‌و دوو زه‌هێزه‌ مۆرو وازۆكراوه‌، كه‌ هه‌ندێك له‌و رێكه‌وتنه‌ به‌رگیریه‌كى درێژخایه‌نیان كردوووه‌ له‌به‌رده‌وامى جه‌نگ به‌لام كۆتایان پێنه‌هێناوه‌، هاوكات هه‌موو ئەو هه‌ولانه‌ى بۆ دیاریكردنى سنورى نیوان عوسمانى و ئێرانى هه‌بووه‌ كه‌م و زۆرو دوورو نزیك له‌سه‌ر جه‌سته‌ى خاكى كوردستان بووه‌ و به‌له‌تكردن و دا‌پرینی كوردستان و خه‌لكه‌كه‌ى كه‌وتۆته‌وه.

له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ى شازده‌دا و له‌دواى شه‌رى چال‌دیوانى سالى (١٥١٤) به‌كرداریى و واقیعى (به‌لام به‌نافه‌رمى) كوردستان له‌نیوان دوو ده‌وله‌تى زه‌هێزى ئەو سه‌رده‌مه‌دا (ده‌وله‌تى عوسمانى سوننى و ده‌وله‌تى سه‌فه‌وى شیعی) وه‌ك ده‌ره‌نجامیكى ئەو شه‌ره‌ دابه‌شكرا، به‌وه‌ش به‌شیكى زۆرى كوردستان و میرنشینه

(١) مسعود بختیاری: تاریخ جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، وزارت علوم تحقیقات و فناوری، گزیده مقالات کلان، دانشنامه بزرگ فارسی ١٣٨٣، ص ١. قاسمعلی كرمى هرستانی: تاریخچه و روابط و سوابق مناقشات ایران و عراق (از تشکیل دولت صفویان تا قرارداد مرزی ١٩٧٥)، نسخه مخصوص انتشار در سایت حماسه ذوالفقاریه، ص ٤.

کوردییە کان کەوتنە سنوری دەسەلات و فەرمانڕه‌وایی ده‌ولته‌تی عوسمانی و به‌شیکی که‌میشی له‌ژێر ده‌ستی ده‌ولته‌تی ئێرانی (سه‌فه‌وی) مایه‌وه^(١).

ئهم دابه‌شیبوونه‌ی کوردستان به‌نافه‌رمی و وه‌ک ده‌ره‌نجامی جه‌نگی چالده‌یران، دۆخیکی شلۆق و ناجیگی له‌ناوچه‌کانی کوردستاندا دروستکرد، چونکه‌ هیچ یه‌کی له‌ دوو ده‌ولته‌ته‌ سنوری ده‌سەلات و نفوزی به‌رامبه‌ره‌که‌ی نه‌سه‌لماندبوو، هه‌روه‌ها هیچ جو‌ره‌ ئاگرپرو رێکه‌وتنیکیشیان نه‌بوو^(٢).

یه‌که‌م په‌یمانی ناشتی نیوان عوسمانی و ئێرانییه‌کان دوا‌ی نزیکه‌ی (٤٠ سال) له‌جه‌نگ و مملانی، له‌ (٢٩ مایسی ١٥٥٥) و له‌سه‌ر داوا‌ی ته‌هماسب (١٥٢٤ - ١٥٧٦) شای سه‌فه‌وی و سولتان سلیمانی قانونی (١٤٩٤-١٥٦٦) به‌ناوی (ئه‌ماسیه) گه‌لاله‌بوو^(٣)، ئهم ناشتینامه‌یه‌ به‌شیکی تایبه‌تبوو به‌و مملانی سنورییه‌ی له‌نیوان ئهم دوو ده‌ولته‌ته‌ هه‌بوو، به‌پێی ئهم رێکه‌وتنه‌ ناوچه‌کانی نازه‌ربایجان و ته‌به‌ریزو ئه‌نادۆلی رۆژه‌لات و عیراقی عه‌ره‌یی و شاره‌زوورو ئه‌رزروم درایه‌ ده‌ولته‌تی عوسمانی^(٤).

ئهم ناشتینامه‌یه‌ تا‌کو‌تایی ته‌مه‌نی ته‌هماسب به‌رده‌وامبوو، تا جاریکی دیکه‌ مملانی سنوری نیوان ئهم دوو هیزه‌ ده‌ستپیده‌کاته‌وه‌و په‌یمانامه‌ی فه‌ره‌ادپاشا (نه‌روۆز) له‌سالی (١٥٩٠) له‌سه‌رده‌می شا‌عه‌باسی یه‌که‌م (١٥٨٧ - ١٦٢٩) به‌مه‌به‌ستی کو‌تایه‌یه‌یان به‌کیشه‌کانیان گه‌لاله‌کرا، ناوه‌رۆکی ئهم په‌یمانامه‌یه‌ش دووباره‌ هه‌ژموون و ده‌سه‌لاتی عوسمانیه‌کانی به‌سه‌ر ناوچه‌کانی ته‌به‌ریزو گورجستان و لو‌رستان و شاره‌زووردا سه‌لماندوه^(٥)، پاشان په‌یمانی نه‌سوح پاشا (١٦١١) که‌تارا‌دده‌یه‌ک هه‌مان ناوه‌رۆکی په‌یمانی فه‌ره‌اد پاشای هه‌بوو به‌که‌میک گۆرانکارییه‌وه‌ که‌سازشکردنی ده‌ولته‌تی عوسمانی بوو له‌ناوچه‌کانی (ته‌به‌ریزو وان و شیروان) بو‌ ئێران و ژۆکرا، هه‌روه‌ها په‌یمانی ئه‌سته‌مبولی (١٦١٣)ش که‌ باس له‌سه‌ر کو‌تکردن و دامرکانده‌وه‌ی هه‌ولته‌ رزگاریخوایی و سه‌ربه‌خۆییه‌کانی میرنشینی ئه‌رده‌لان ده‌کات له‌لایه‌ن عوسمانیه‌کان و هاو‌کارینه‌کردنی کورد

(١) جه‌لیلی جه‌لیل: کورده‌کانی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی، و: له‌روسیه‌وه: د. کاوس قه‌فتان، به‌غداد، ١٩٨٧، ل ٢٦. الدکتور سع‌دی عثمان ه‌روتی: کوردستان و الامپراطوریه‌ العثمانیه - دراسه‌ فی تطو‌ر سیاسة‌ الهیمنه‌ العثمانیه‌ فی کوردستان ١٥١٤ - ١٨٥١، مؤسسه‌ مو‌کریانی للبحوث والنشر، اربیل، ٢٠٠٨، ص ٤٣.

(٢) الدکتور سع‌دی عثمان ه‌روتی: المصد‌ر السابق، ص ٨٠.

(٣) قاسمعلی کریمی ه‌رستانی: المصد‌ر السابق، ص ٣.

(٤) محمد گنای و ارتان گو‌کمن: نامه‌ء قویوچی مراد پاشا به‌ شاه ایران، مترجمان: اس‌ری دوغان و مه‌ری اریانف‌ور، پیام به‌ارستان، ٢٥، ص ٣، ش ١٢، تابستان ١٣٩٥، ص ٩٩٢. م.أ. د. باس‌م حمزه‌ عباس: ایران فی عهد الشاه طهماسب الأول ١٥٢٤ - ١٥٧٦، مجلة‌ الخلیج العربی المجلد (٤٠)، العدد (٢-١) لسنة ٢٠١٢، ص ١٣-١٤.

(٥) محمد گنای و ارتان گو‌کمن: المصد‌ر السابق، ص ٩٩٤. کامیران عبدالصمد احمد الدوسکی: کوردستان فی العهد العثماني فی النصف الاول من القرن التاسع عشر، دار العربیه‌ للموسوعات، بیروت - لبنان، ٢٠٠٦، ص ١٦٦.

له‌شاره‌زوور له‌لایه‌ن ئیرانییه‌کانه‌وه، هه‌روه‌ها په‌یماننامه‌ی (سه‌راوی سالی ۱۶۱۸) که زیاتر جه‌ختی له‌سه‌ر ناوه‌رۆکی په‌یمانی ناشتی ئەم‌اسیه‌ ده‌کرده‌وه^(۱).

کیشه‌ی سنور به‌زینی نیوان عوسمانی و ئیرانییه‌کان و فراوانخواییه‌کانیان له‌ناوچه‌کانی (کوردستان و عیراقی ئیستا)، یه‌کیکێتر له‌کاریگه‌رتین و به‌ناوبانگترین په‌یماننامه‌ سنورییه‌کانی نیوان هه‌ردوو ده‌وله‌تی عوسمانی و ئیرانی هینایه‌ بوون، که به‌ په‌یماننامه‌ی (زه‌هاو یاخود زه‌هاب) ناسراوه‌وه له‌سالی (۱۶۳۹) واژۆکرا، ئەم په‌یماننامه‌یه‌ به‌به‌شداریی مسته‌فا پاشا سه‌دری ئەعه‌زمی والی به‌غدا وه‌ک نوێنه‌ری سولتان مورادی چواره‌م (۱۶۱۲-۱۶۴۰) و ساروخان نوێنه‌ری شاسه‌فی سه‌فه‌وی (۱۶۲۹-۱۶۴۲) و ژماره‌یه‌ک له‌گه‌وره‌ پیاوان و میری میران و سه‌ردارو سه‌رکرده‌ سه‌ربازییه‌کان له‌زه‌هاو له‌نزیک قه‌سری شیرین له‌ ۱۷ی مایسی ۱۶۳۹ گه‌لله‌کرا^(۲).

ئەم په‌یماننامه‌یه‌ توانی کۆتایی به‌سه‌ده‌وه‌ نیویک جه‌نگ و مملانیی نیوان هه‌ردوو ده‌وله‌ت به‌یئیت، به‌لام کاردانه‌وه‌وه‌ جیکه‌وته‌وه‌ داکه‌وته‌کانی به‌گشتی له‌سه‌رخاکی کوردستان به‌رجه‌سته‌بوو^(۳)، چونکه‌ ئەمه‌ ته‌نها ئاگربرێک و په‌یمانی ناشتی نه‌بوو، به‌لکو ریکه‌وتنیکی سنوریش بوو^(۴)، به‌پیی ئەم په‌یماننامه‌یه‌ سنوری ده‌وله‌تی عوسمانی بریتیبوو له‌: جه‌سسان، به‌دره‌، مه‌نده‌لی، دره‌نه‌وه‌ دره‌ته‌نگ تا ناوچه‌ی سه‌ریلو زه‌وی و زاره‌کانی ده‌ورو به‌ری و هه‌ردوو تیره‌ی زیائه‌ددین و هارونی له‌هۆزی جاف، هه‌روه‌ها ده‌شته‌کانی رۆژئاوای قه‌لای زه‌لم و تا شاره‌زوورو قه‌لای قزلجه‌. سه‌فه‌وییه‌کانیش به‌شی دووه‌می ئەم ناوچه‌ی به‌رکه‌وت که له‌مه‌نده‌لییه‌وه‌ تا ده‌ره‌ته‌نگ له‌گه‌ل گوندو باخچه‌وه‌ قه‌لایکانیان تا هه‌ورامان و مه‌ریوان، هه‌ردوو تیره‌ی بیره‌وه‌ زه‌ردوی هۆزی جاف. هه‌روه‌ها له‌به‌ندیکی دیکه‌ی ئەم په‌یماننامه‌یه‌دا بریاری تیکدان و روخاندنی هه‌ریه‌ک له‌ قه‌لای قوتورو ماکو له‌نزیک وان و قه‌لای مه‌غازیرد له‌نزیک قارس و قه‌لای زنجیر درا^(۵).

(۱) ئەحمه‌د حه‌مه‌د ئەمین و دلشاد مه‌حمود عه‌بدوڵپه‌همان: کاریگه‌ری په‌یماننامه‌ی زه‌هاو ۱۶۳۹ له‌سه‌ر کوردستان (تویژینه‌وه‌یه‌کی میژوییه‌)، چاپخانه‌ی رۆژه‌لآت، هه‌ولێر، ۲۰۱۱، ل ۲۳-۲۵. ابوالفضل عابدینی: قراردادهای صلح ایران و عثمانی و کاهش تنش های مذهبی بین دو کشور در عصر صفوی و افشاری، تاریخ ایران: شماره ۶۰/۵، بهار ۱۳۸۸، ربيع ۲۰۰۹، ص ۱۰۴.

(۲) ئەحمه‌د حه‌مه‌د ئەمین و دلشاد مه‌حمود عه‌بدوڵپه‌همان: سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ۳۸.

(۳) أحمد رضا خضري وأصغر قائدان وستار آینه پور: دور إماره أردلان في الصراع الصفوي العثماني، مجلة العلوم الانسانية الدولية، ۲۰۱۲/۲۰۳۳/۱۴ ه.ق، العدد ۱۹ (۲)، ص ۲۳.

(۴) کامیران عبدالصمد احمد الدوسكي: المصدر السابق، ص ۱۶۸.

(۵) ئەحمه‌د حه‌مه‌د ئەمین و دلشاد مه‌حمود عه‌بدوڵپه‌همان: سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ۳۸-۳۹.

هه ره دهه نهجمی ئەم پهیمانامه یه زهوی و سنوری قه له مرهوی میرنشیني ئه رده لان له رۆژناوای چیاکانی هه ورامان و دهشته به پینه کانی شاره زوورو قه رده داغ و قزلجه و سرۆچک بۆ هه تاهه تایه له دهسته چوو، هه روه ها هه یزیکي زۆری ئابووری و سهه بازی و جوگرافی له دهسته دا^(١).

له بهه نهجمی ئەم پهیمانامه یه نزیکه ی نه وه د سال و له سهه رده می سه فی شاو شا عه باسی دووه م و سلیمان شاو شا سولتان حسین، ئارامی و سه قامگیری له نیوان هه ردوو ده ولته به ره سه ته بوو^(٢).

له سهه رده می نادر شای ئه فشاریشدا، ئیران دوو چاری کۆمه لیک کیشه ی جوړاو جوړبووه، هه ره له په لاماری ئه فغانه کان بۆ ناوچه کانی خوراسان و مه ترسی روه سه کان له باکو رو هاوکات فراوانخوازی و هه ره شه کانی ده ولته تی عوسمانی، له م بارودۆخه دا توانرا له (٤ ی ئه یلولی ١٧٤٦) پهیمانامه ی (کردان یاخود گردان) له گه ل عوسمانیه کان واژۆبکات، که خالی سه ره کی جه ختکردنه وه بوو له سهه به نده کانی په یمانی زه هاو^(٣).

پهیمانامه ی زه هاو تاسه ره تا کانی سه ده ی نۆزده بووه بنه ما ی په یوه ندییه کانی نیوان هه ردوو ده ولته، به لام سه ره تا کانی سه ده ی نۆزده و مملانیکیان بۆ ده ستوه ردان له بارودۆخی میرنشیني بابان، جاریکیت جه نگو مملانیی دروستکرده وه، تادوا جار داگیر کردنی ناوچه کانی سلیمان و که رکوک و تا شاره بان له لایه ن ئیرانه وه ئه نهجمدراو له بهه رامبه ردا سولتانی عوسمانی مه هودی دووه م جهنگی راگه یاند، دهه نهجمی به رده وامی په لاماردانی ناوچه کوردیه کان و کیشه سنوریه کانیا ن په یمانی ئه رزپۆمی یه که م له (٢٨ ته مموزی ١٨٢٣) به ره سه ته بوو، ئەم په یمانه هه وت به ندییه، به نده کانی یه که م و سیه م و چواره می تایه ت بوو به کیشه ی سنوری نیوانیا ن، به لام رپچاره کانی ئەم پهیمانامه یه نه یوانی نا کۆکیه کان بهه برپکات، بۆیه هه ردوو زه یزیری جیهانی ئه وکات به ریتانیا و رپوسیا که و تنه نیوه ندگیری و له (١٨٤٣) لیژنه یه ک بۆ رپکخسته نه وه ی کیشه کان له نوینه رانی هه رچوار ده ولته و به به شداری (میرزا ته قی خان) نوینه ری ئیران و (ئه نه ره ئه فله ندی) نوینه ری عوسمانیه کان و (عه قید فونیک ویلیامز) نوینه ری به ریتانیا و (عه قید دینیه سه) وه ک نوینه ری رپوس به شداری بون تییدا^(٤).

هه ولته کانی ئەم لیژنه یه دوا ی ئاسته نگیکي زۆر په یمانی ئه رزپۆمی دووه می له (٣١ ئایاری ١٨٤٧) هه ینایه کایه وه، ئەم پهیمانامه یه که له نۆ به ند پیکهاتبوو، هه ندیکان تایه ت بوو به سنوری نیوان هه ردوو ده ولته، به تایه ت له ناوچه کانی سلیمان و به سه ره و ئاروندرو د (شه تنولعه ره ب) و قه ده غه کردنی ها توچوی خیل و

(١) أحمد رضا خضري وأصغر قائدان وستار آینه پور: المصدر السابق، ص ٢٣.

(٢) ابوالفضل عابدينی: المصدر السابق، ص ١٠٧.

(٣) دکتر اسماعیل منصورى لاریجانی: بررسی سوابق مناقشات مرزی ایران و عراق (١)، جمعه، ٦ شهريور ١٣٩٤،

<https://www.rasekhoon.net>

(٤) کاميران عبدالصمد احمد الدوسكي: المصدر السابق، ص ١٧٢-١٧٣.

رێبواران له‌سنوره‌کاندا، ئەم پیمانە که له (٢١ ئازاری ١٨٤٨) به‌ته‌واوی واژۆکرا، لیژنه‌یه‌کی تری دیاریکردنی سنوری پیکهات و دواچار کوردستان و خه‌لك و خه‌لكه کوردیه‌کانی به‌ته‌واوی له‌نیوان عوسمانیه‌کان و ئیرانییه‌کاندا دابه‌شکرد^(١).

کاتیک (جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی) هه‌لگیرسا، کورد هیچ جووره به‌رژه‌وه‌ندییه‌کیان له‌جه‌نگدا نه‌بوو، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا خۆیان له‌ناو جه‌رگه‌ی شه‌ردا دۆزییه‌وه^(٢)، به‌تایه‌تی کاتیک ده‌وله‌تی عوسمانی تیکه‌لاوی جه‌نگ بوو، به‌ره‌ی لای قه‌فاس که‌وتبووه ژیر هه‌ره‌شه‌ی روس و ئه‌رمه‌نه‌کان^(٣).

له‌گه‌رمه‌ی سالانی جه‌نگدا داگیرکه‌رانی ئه‌وروپی به‌مه‌به‌ستی دابه‌شکردنی ناوچه‌کانی ژیر ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تی عوسمانی (که‌ به‌شیکی کوردستانی ده‌گرته‌وه)، په‌یمانی نه‌ینی (سایکس- پیکو - سازانوڤ) یان له‌سالی (١٩١٦ز) دا مۆرکرد، به‌پێی ئەم پیمانە به‌شیکی گه‌وره‌ی کوردستان له‌په‌رژه‌ه‌لاتی رۆباری دیجله که‌بریتی بوو له: (ئه‌رزروم و ته‌رابزۆن و وان و به‌دلیس و زووربه‌ی کوردستانی تورکیا) بکه‌وینه‌ ژیر ده‌سه‌لاتی روسیا، به‌شیکی له (ویلایه‌تی موسل و کیلیکیا) له‌په‌رژه‌ئاوای رۆباری دیجله بو فهره‌نسا و به‌ریتانیاش به‌شیوه‌یه‌کی گشتی هه‌موو (میسۆپۆتامیا له‌باشوری ویلایه‌تی موسل و که‌میک له‌ویلایه‌ته‌که) بگرێته‌ ده‌ستی خۆی^(٤)، ئەم پیمانە وه‌ک ئه‌وه‌ی نه‌خشه‌ی بو کیشرا بوو جیه‌جیه‌کرا، چونکه روسیا له‌ده‌ره‌نجامی سه‌رکه‌وتنی شوێشی ئۆکتۆبه‌ری سالی (١٩١٧ز) پاشه‌کشه‌ی کرد، ئەمه‌ش وه‌ک لایه‌نیکی سه‌ره‌کی له‌م پیمانە بو‌شایی و که‌لینیکی گه‌وره‌ی دروستکرد^(٥)، په‌یمانە که‌ش فۆرمیکی {ئه‌نگلۆ - فهره‌نسی} و هه‌رگرت، هه‌روه‌ها له‌ئه‌نجامی به‌ستنی کۆنفرانسی (سان- ریمۆ) له‌(١٩ - ٢٦ / ٤ / ١٩٢٠) له‌ئیتالیا، فهره‌نسا وازی له‌ویلایه‌تی موسل هینا بو به‌ریتانیا^(٦)، له‌به‌رامبه‌ردا له‌نه‌وتی حاوی ده‌ره‌نراوی میسۆپۆتامیا رێژه‌ی (٢٥٪)ی بو خۆی ده‌سته‌به‌ر کرد^(٧).

(١) کامیران عبدالصمد احمد الدوسکی: المصدر السابق، ص ١٧٤-١٧٥.

(٢) د. حامد محمود عیسی علی: المشكله الكردية في الشرق الاوسط، جامعه قناة سويس، ١٩٩٢، ص ٢٧.

(٣) صالح محمد امين: كوردو عه‌جهم (میزووی سیاسی کورده‌کانی ئیران)، لندن، چاپی یه‌که‌م، ١٩٩٢، ل ١٩٩. عه‌لی سه‌یدوگۆرانی: له "عه‌مان" وه‌ بو "ئامیدی" گه‌شتیک به‌ کوردستانی باشوردا، و: تالیب به‌رزنجی، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، سلیمانی ٢٠٠٠، ل ٢٩٢.

(٤) د. أحمد عثمان أبو بكر: كردستان في عهد السلام، ح ٢، مجلة (الثقافة)، العدد التاسع، أيلول ١٩٧٩، ص ٦٣. حامد محمود عیسی علی: المشكله الكردية في الشرق الأوسط، مكتب ميربولى، قاهرة، ١٩٩٢، ص ٥٥-٥٦. کمال مظهر أحمد: كردستان في سنوات الحرب العلمية الأولى، ت: محمد ملا كريم، بغداد، ١٩٨٤، ص ٣٠٦ و مابعدھا.

(٥) صلاح الدين محمد سعدالله: كردستان والحركة الوطنية الكردية، بغداد، ١٩٥٩، ص ٢٣.

(٦) د. مارف عومر گول: كيشه‌ی كه‌سايه‌تی ياسایي نیو نه‌ته‌وه‌یی گه‌لی كورد، سلیمانی، ١٩٩٩، ل ٤٩.

دهسته بهر كرد^(١). له دواى جهنگى يه كه مى جيهانى، دهولته هاوپه يمانه كان بو جييه جيكردى ناوه روكى په يمانه داگير كاربه كانيان دهسته كاربوون، بو نم مه بهسته ش كونگره ي ناشتى له (پاريس) له كوشكى (فيسر ساي) له (١٨) كانونى دووه مى (١٩١٩) دهسته پيكر او تيايدا سهروكي و بيلايه ته يه كگرتووه كانى ئه مريكا (ويلسن) و سهروك وه زيوانى ئينگلته را (لويد جورج) و سهروك وه زيوانى فهره نسا (كليمنسو) و سهروك وه زيوانى ئيتاليا (ئورلاندو) به شداريان تيدا كرد^(٢).

له كوتايى مانگى كانونى دووه مى سالى (١٩١٩ ز) ١د، دهولته هاوپه يمانه كان و لايه نگرانيان له سهه ئه وه ريپك كه وتن كه ئه رمينيا و ولاتى ميسوپوتاميا و كوردستان و فهله ستين و ولاتى عه ره به كان، پيوسته به ته واوه تى له ئيمپراتوريه تى توركى دابرين^(٣).

سهه راي پلانى داگير كه ران بو بهر گرتن له ههوله كانى كورد به نوينه رايه تى (شهريف پاشاى خندان)، له لايه ن شهريف پاشا وه له (٢٢/٣/١٩١٩ و ١/٣/١٩٢٠) توانرا دوو ياداشتى تايهت به كوردستان پيشكش به كونگره بكرت، ههروه ها له گه ل نماينده ي ئه رمه نييه كان (بوغوز نوبار پاشا) كو بو وه وه دواى دانوستاندن روون كردنه وه يه كى هاوبه شيان له باره ي ههردوو نه ته وه ي كوردو ئه رمه ن و په يوه ندييه كانيان و سنورى نيشتمانى ههردوو نه ته وه خسته بهردهم كونگره^(٤).

ههروه ها كاتيك ليژنه ي (كيگ- كراين) له سالى (١٩١٩) ز پيكهات بو به دوا داچونى بارودوخى ولاتاني روزه لات، چهنه نماينده يه كى (پارتى ديموكراتى كورد)^(٥) له كوردستان چاويان به نوينه رانى ئه م ليژنه يه ليژنه يه ده كه ويته دواى دامه زراندى حكومه تيكى كوردى ده كه ن له و ناوچانه ي زورينه ي دانيشتوانى كوردن^(٦).

ههوله كانى كورد له سهه ههردوو ئاستى تاكو كو له ده ره وه وه ناوه وه ي كوردستان گوروتينيكى باشى به ده نگانده وه ي كيشه ي كورد به خشى، به جوريك له كونگره يه كى نيوده وه له تيدا باسى ليوه بكرت و دواتر

(١) كه ندال و قاسملوو ئه وانى تر: گه ليكى په ژمورده و نيشتمانى په رت (كوردستان و كورد)، و: م. گوهمي، سويد، ١٩٩٨، ل ١٣٢.

(٢) بو زانبارى زياتر پروانه: د. عبدالوهاب القيسي و اخرون: تاريخ العالم الحديث (١٩١٤ - ١٨٤٥)، جامعة الموصل، ١٩٨٣، ص ٤٥ و مابعدها.

(٣) د. احمد عثمان: كردستان في وثائق لجنة كيغ- كراين، مجلة (شمس كردستان)، العدد (٧)، ١٩٧٢، ص ١١.

(٤) د. احمد عثمان: كردستان في عهد السلام، ق ١٦، مجلة (الثقافة)، العدد (٧)، تموز ١٩٨١، ص ٥٤ و مابعدها.

(٥) المصدر نفسه، (٢٠ و ٢١ و ٢٢)، الاعداد (٢ و ٣ و ٤ و ٥ و ٨ و ٩)، ١٩٨٢. سروه اسعد صابر: كردستان من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية المشكلة الموصل، اطروحة ماجستير مقدمة الى كلية الاداب - جامعة صلاح الدين، اربيل، ١٩٩٩، ص ٩٨.

(٦) د. احمد عثمان: كردستان في وثائق لجنة كيغ- كراين، ص ١١ - ١٢.

له‌په‌یمانیکى وهك (په‌یمانى سیقه‌ر)^(١) ی تایبه‌ت به‌گرفت و کیشه‌کانى جیهانى ئه‌وکات، چه‌ند به‌ندیکی تایبه‌تی بۆ ته‌رخان بکریت، سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی که ئه‌م په‌یمان به‌بواری کرداری به‌خۆیه‌وه نه‌بینی، به‌لام ناتوانریت رۆلى مه‌عنه‌وى ئه‌م په‌یمان که له (١٠/٨/١٩٢٠ ز) دا له‌سیقه‌ر راگه‌یه‌نرا له‌سه‌ر کیشه‌ی کورد فه‌رامۆش بکریت^(٢)، به‌پیی ئه‌م په‌یمان (ماده‌کانى ٦٢ و ٦٤) تیی‌دا هاتوه‌وه که ده‌بی‌ت له‌کوردستانی تورکیا ده‌وله‌تیکى کوردی دامه‌زریت و کورده‌کانى باشوریش بۆیان هه‌یه‌ دوای سالیك له‌گه‌ل ئه‌م ده‌وله‌ته‌یه‌ کبگرن و ده‌وله‌تیکى سه‌ر به‌خۆی کوردی پیکه‌هین^(٣).

شیاوی باسه، که ئه‌م په‌یمان له‌لای زۆریک له‌میژوونوسان و بیریارو سیاسه‌تمه‌دارانى کورد گرنگه‌کی تایبه‌تی هه‌یه‌و له‌ئه‌ده‌بیاتی کوردیشدا پهاهه‌لگوتن و باسی زۆری ده‌کریت، به‌لام ئه‌گه‌ر به‌وردی سه‌رنجی ده‌قه‌کانى ئه‌م په‌یمان به‌هین که تایبه‌ته به‌کورد ئه‌وا و پرای بوونی (ئه‌گه‌ر) یکی زۆر له‌ناوده‌قی به‌نده‌کانى ئه‌م په‌یمان، له‌هه‌مان کاتدا ئه‌م په‌یمان به‌پرای له‌کوردستانی سه‌ر به‌خۆ داوه نه‌ک کوردستانیکی یه‌کگرتوو^(٤)، ئه‌م ئه‌م کوردستانه سه‌ر به‌خۆیه‌ش دوو له‌سی‌ی خاکی کوردستانی لی دابراوه که به‌شى رۆژه‌لاتی کوردستانه، ئه‌وه‌شى ده‌مینته‌وه به‌شیکى که‌م به‌ره‌مه له‌ناوچه‌کانى (خه‌ربوت و ده‌رسیم و سیرت و هه‌کارى و دیاربه‌کر که پایته‌ختی و یلایه‌ته‌و موسل که‌ناوه‌ندی ئابوریه. نه‌وتیش ئینگلیز خۆی سه‌ره‌رشتی ده‌ره‌ینانى ده‌کرد، واته ئه‌گه‌ر ئه‌م په‌یمان به‌جینه‌ بواری کرداریه‌وه ئه‌وا کوردستانی ده‌کرده پینچ پارچه، به‌شیکى له‌ژیر ده‌ستی ئینگلیزو فه‌ره‌نسادا ده‌بوو، باشوریش بۆ سوریا، رۆژه‌لاتی بۆ ئیران، باکوری بۆ ئه‌رمینیا، کوردستان خۆیشی ده‌که‌وته ناوه‌ند^(٥)، لیره‌وه به‌ناشکرا دیاره که‌سیاسه‌تی ولاته کۆلۆنیاله‌کان له‌به‌رامبه‌ر مه‌سه‌له‌ی کورد له‌پیش و له‌پیش و پاش و کاتی په‌یمانى سیقه‌ردا بریتی بووه له‌دابه‌شکردنی کوردستان.

په‌یمانى سیقه‌ر ناوچه‌یه‌کی ته‌سکی بۆ تورکان هیشته‌بووه‌وه و سنورداریه‌کی زۆریشی تیدا بوو بۆیان، له‌به‌ر ئه‌وه حکومه‌تی ئه‌نقه‌ره که‌له‌لایه‌ن که‌مالیه‌کانه‌وه دامه‌زرابوو نا‌ره‌زایی خۆی دژی ئه‌م په‌یمان ده‌ربړی، هاوکات

(١) بۆ ده‌قی په‌یمانى سیقه‌ر ماده‌کانى (٦٢ و ٦٣ و ٦٤) ب‌روانه (د. وه‌لید حه‌مدی: کوردو کوردستان له‌به‌لگه‌نامه‌کانى به‌ریتانیا، و: محمه‌د نوری توفیق، چ، سلیمانى، ١٩٩٩، ل ١٨ و دواتر).

(٢) زنا سلوی: فی سبیل کردستان (مذکرات)، ت: ر. علی، ط، بیروت، ١٩٨٧، ص ٦٤.

(٣) هاوار: هه‌لوێستی به‌ریتانیا له‌مه‌ر رووداوه‌کانى کوردستان و ده‌وری کۆمه‌له‌ی گه‌لان له‌سالانى بیستدا، و: عه‌بدوڵلا زه‌نگه‌نه، گۆفاری رامان، ژماره (٤٥)، سالی چواره‌م، ئاداری ٢٠٠٠، ل ٢٢٠.

(٤) رۆبه‌رت ئۆلسن: راپه‌رینی شیخ سه‌عیدی پیران، و: ئه‌بو به‌کر خۆشناو، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، سلیمانى، چاپی چایی دووه‌م، ١٩٩٩، ل ٤٥ - ٤٦.

(٥) که‌ندال و قاسملو و ئه‌وانی تر: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ١٠٨ - ١٠٩.

حکومەتی سولتانیش لەبەر بیزاریی و نارەزایی گەلی تورکی رەزامەندی لەسەر ئەم پەیمانە دەرنەبەری^(١)، لێرەو ئەو گۆتەزایە زیاتر واقعی بوون و راستیی خۆی ئەسەلمینی کە دەلیت پەیمانی سیفەر بەمردویتی لەدایک بوو یان نەزۆک بوو^(٢)، چونکە تورکیا وەک لایەنیکی بەرامبەر لەپەیمانی سیفەر رەزامەندی لەسەر دەرنەبەریبوو. پاشان لەئەنجامی جەنگی رزگاریی تورکی و سەرکەوتیان لەو جەنگانە، کەمالییەکان بوونە دیفاکتویەک کە دەوڵەتە هاوپەیمانەکان نەتوانن نكولتی لێ بکەن، لەبەر ئەوە بوو هەریەک لەئیتالیای فەرەنسا دوای دانوستاندن و چەند رێکەوتنێک لەناوچەکانی تورکیا دەستیان کرد بەپاشەکشە و چەک و تەقەمەنیشیان بەتورکیا فرۆشت^(٣).

بەم شیۆهێو لەئەنجامی گۆرانی هاوسەنگی سیاسی و سەربازی و لاواز بوونی هەلوێستی بەریتانی لەناوچە کەداو پەیدا بوونی مەترسی سۆفیت بۆ سەر ناوچە کە، رێگە خۆشکەر بوو بۆ بەستنی پەیمانامەیهک بۆ دۆزینەوهی چارەسەر و لەیهک گەیشتن لەگەڵ کەمالییەکان، ئەم هۆکارانە بوونە هۆی گەڵاڵە بوونی پەیمانامە (لۆزان) لە (٢٠ تشرینی دوووەمی ١٩٢٢ ز) تاوێ کو (٢٤ تەموزی ١٩٢٣)^(٤).

پەیمانی لۆزان وەک ئەلتەرناتیفێکی پەیمانی سیفەر لەدایک بوو، بوو هۆکاری راستەوخۆ بۆ لەباردنی پەیمانی سیفەر و خواست و هیواکانی کوردی زیاتر بەرەو نەمان برد^(٥)، هەر و هەر لێرەو کێشە و یلایەتی موسڵ موسڵ سەریهێلدا کە لەمیانە پەیمانە کەدا چارەسەر نە کرا بوو، تورکیا کۆمەڵێک بیانو و پاساوی تاییەتی هەبوو بۆ داواکردنی ویلایەتی موسڵ، بەهەمان شیۆه بەریتانیای عێراقیش وەک لایەنی بەرامبەر لەبەر چەندین هۆکار زۆر جەختیان لەسەر لکاندنی ویلایەتی موسڵ دەکردووە بەعێراق^(٦).

دوای ئەوەی کە دەرفەت بەهەریەک لەبەریتانیای عێراق لەلایەکی تورکیا لەلایەکی ترەو درا بۆ چارەسەرکردنی کێشە و یلایەتی موسڵ بەرێگە گۆتوگۆو ئاشتی، هیچیان نەگەیشتنە خالیکی کۆتایی بۆ کێشە کە، لەبەرئەو کۆمەڵە نەتەوکان هێنێ برۆکسلی وەک هەنگاوی سەرەتایی دیاری کرد لەنێوان

(١) د. ابراهيم خليل وآخرون: المصدر السابق، ص ٣٤ وما بعدها.

(٢) وليم ايغلتن: جمهورية مهاباد (جمهورية ١٩٤٦ الكردية)، ت: جرجيس فتح الله، ط ٢، أربيل، ١٩٩٩، ص ٣١.

(٣) إبراهيم خليل أحمد وآخرون: تركيا المعاصرة، جامعة الموصل، ١٩٨٧، ص ٣٥-٣٦.

(٤) المصدر نفسه، ص ٣٩.

(٥) لهبارەى كێشەى موسڵ پروانە (د. فاضل حسين: كێشەى ویلایەتی موسڵ، و: محەمەد شاکەلی، سلیمانی، ١٩٩٩).

(٦) د. عثمان علي: العامل الكردي في قضية ولاية الموصل، مجلة (تالای ئیسلام)، السنة (١٣)، العدد (١)، آذار ١٩٩٩، ص

عیراق و تورکیا، دواتر لیژنه‌یه‌ک دامه‌زیرینرا بو سهردانی ناوچه‌که و نه‌نجامدانی راپرسییه‌ک به‌دانیشتونان و لیکولینه‌وه له‌بارودوخی ناوچه‌که له‌رووی میژوویی و ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و... هتد^(١).

لیژنه سهردانی ناوچه‌که‌ی کردو راپورتی تاییه‌تی خو‌ی پێشکەش به‌کۆمه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌کان کرد، کۆمه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌کانیش له‌(١٦/١٢/١٩٢٥) بریاری لکاندن و یلایه‌تی موسلی به‌عیراقه‌وه دا^(٢)، به‌م شیوه‌یه دابه‌شکردنی کوردستان و گه‌لله‌ بوونی په‌یمان لۆزان بواری کرداری خو‌ی و هرگرت و به‌رجه‌سته بوو، ده‌ره‌نجامی ئەم بارودوچه‌ شپه‌زه‌یی و ئالۆزی ناوچه‌کانی کوردستانی داگرت و چه‌ندین راپه‌رینی فراوان و جو‌راو جو‌ر له‌کوردستان به‌رپابوو^(٣).

دوای دروستبوونی ده‌وله‌تی عیراق... گیانی هاوکاری له‌پیناو سهرکۆنه‌کردن و لیدانی بزاشی رزگاری نه‌ته‌وه‌یی کورد له‌نیوان (ئێران و عیراق و تورکیا) به‌هێتر بوو، بو‌ ئەم مه‌به‌سته‌ش چه‌ندین کۆبوونه‌وه‌و په‌یماننامه‌یان به‌ست که له‌به‌نده‌کانیاندا باس له‌م بو‌ارانه‌ی تاییه‌ت به‌کردن کرابوو.

گرنگترین ئەلقه‌ی ئەم سیاسه‌ته‌ په‌یماننامه‌ی (٥ ی حوزه‌یرانی ١٩٢٦) بوو له‌نیوان به‌ریتانیا و عیراق له‌لایه‌ک و تورکیا له‌لایه‌کی تره‌وه‌ له‌ئه‌نقه‌ره‌ مۆرکرا... له‌به‌نده‌کانی ئەم په‌یمان هه‌ردوولا له‌سه‌ر سیاسه‌تیکی دژ به‌بزاشی نه‌ته‌وه‌یی کوردی رێککه‌وتن، له‌یه‌کیک له‌ به‌نده‌کانی ئەم په‌یمانیه‌دا هه‌ردوولا به‌لینده‌ده‌ن به‌هیچ جو‌ریک په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل سه‌ره‌ک هۆزو شیخ و ئەندامانی ئەو هۆزانه‌ی هاوولاتی ولاته‌که‌ی ترن نه‌که‌ن^(٤).

به‌هه‌مان شیوه‌ له‌ (٢٦ ی ئەیلوولی ١٩٢٦) دا له‌ (تاران) په‌یماننامه‌ی دو‌ستایه‌تی و پاراستنی ئاسایش له‌نیوان تورکیا و ئێراندا مۆرکرا... به‌نده‌کانی ئەم په‌یماننامه‌یه‌ش هه‌ولتی دارشتنی سیاسه‌تیکی دژکاریانه‌ بوو به‌کوردو بزاشه‌ نه‌ته‌وه‌یییه‌که‌ی^(٥)، له‌مانگی (ئایاری ١٩٣٠) دا حکومه‌تی ئێرانی رێگه‌ی به‌سوپای تورک دا بێته ناوچه‌کانی ئێران و له‌په‌شته‌وه‌ له‌شۆرشگێرانی ئارارات بدات^(٦).

(١) فاضل حسین: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ١٨٧ و دواتر. عثمان علي: المصدر السابق، ص ٩.

(٢) محمهد ره‌سول ه‌اوار: شیخ مه‌حمودی قاره‌مان و ده‌وله‌ته‌که‌ی له‌خواروی کوردستان، به‌رگی دووهم، له‌نده‌ن، ١٩٩١، ل ٦٢٨.

(٣) کریس کۆچیرا: کورد له‌سه‌ده‌ی (٢٠-١٩) دا، وه‌رگێرانی محمد ریانی، چ ٢، رێبه‌ندانی ١٣٦٩، ل ١٢٤.

(٤) مارف عومه‌ر گو‌ل: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ٥٤. جه‌بار قادر: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ٥٩.

(٥) هه‌مان سه‌رچاوه‌، ٦٠-٦١.

(٦) که‌ندالۆ قاسملوو ئەوانی تر: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ١٤٠. م. أ. حسرتیان: کوردستان ترکیا بین الحربین، ت: د. سع‌الدین

سع‌الدین ملاو بافی نازی، رابطه‌ کاوا، بیروت، ١٩٨٧، ص ١٥١.

هه‌روه‌ها له‌به‌هاری سالی (١٩٣٤) دا شای ئیران سه‌ردانی نه‌نقه‌ره‌ی کردو له‌رێکه‌وتنیکدا که‌به‌شیکێ له‌سه‌ر کیش‌ه‌ی کوردبوو، رێکه‌وتن له‌سه‌ر داخستنی سنوره‌کان و رېنگرێکردن له‌بزافی نه‌ته‌وه‌ی کوردی^(١). له‌سالی (١٩٣٧) دا هه‌رچوار ده‌وله‌تی (ئیران و عێراق و تورکیا و نه‌فغانستان) له‌په‌یمانامه‌ی (سه‌عد ئاباد) دا، گشت لایه‌کیان به‌لێنیان دابوو بۆ هاوکاریکردنی هه‌ر ده‌وله‌تیک له‌م ده‌وله‌تانه‌ له‌کاتی سه‌رکو‌تکردنه‌وه‌ی هه‌ر شو‌رش و راپه‌رینیک دژی رژێم بیٔ^(٢).

ئه‌مانه‌و گشت ئه‌و رێکه‌وتنه‌ فه‌رمی و نافه‌رمیانه‌ی له‌نیوان ئه‌م ولاته‌نه‌دا ئه‌کرا و ئه‌به‌سترا^(٣)، ته‌نها مه‌به‌ستیان مه‌ترسی بزافی نه‌ته‌وه‌ی کوردی بوو... له‌به‌رئه‌وه‌ به‌رده‌وام وه‌ک له‌مه‌په‌ریکی گه‌وره‌و کاریگه‌ر بووه هۆی شکست پێهێنان و لاوازکردنی نه‌ته‌وايه‌تی و هه‌ستی رزگاربخوازی و بی هیوایی له‌لای کورد.

باسی دووهم- کیش‌ه‌کانی دابه‌شکاری کوردستان بۆ بزافی ناسیۆنالیستی کوردی:

په‌ڕۆسه‌ی دابه‌شکاری کوردستان وه‌ک له‌باسی یه‌که‌م ده‌رده‌که‌وتی به‌ره‌نجامی سی پڕۆسه‌و په‌یوه‌ندی

بوو:

- ١- هه‌وله‌کانی ده‌وله‌تی عوسمانی و ده‌سه‌لاته‌ یه‌که‌ له‌دوای یه‌که‌کانی ئیران بۆ دیاریکردنی سنوورو دروستکردنی ئارامی و سه‌قامگیری نیوانیان.
- ٢- به‌ریه‌که‌وتنی به‌رژه‌وه‌ندی زه‌هیرانی ئه‌وروپی له‌ناوچه‌که‌و کوردستاندا، که‌ه‌وایکردوو هه‌میشه هۆکاری دروستکردنی په‌یوه‌ندی و یه‌که‌خستنی ده‌وله‌ته‌ داگیرکاره‌کانی کوردستان بوون، هه‌موو ئه‌مه‌ش له‌پێناو به‌رژه‌وه‌ندی ئه‌وروپی و سیاسیه‌کانی خۆیاندا بووه.
- ٣- مه‌ترسی و هه‌ره‌شه‌کانی بزواتی ناسیۆنالیستی کوردی که‌ له‌پێناو رزگاری و سه‌ربه‌خۆیی کوردستاندا رۆژانه له‌به‌ره‌و و کلپه‌دابوو، وایکردبوو هه‌موو ئه‌و هی‌زو ده‌وله‌تانه‌ به‌هه‌موو نا‌کۆکیه‌ سیاسی و ئایینی و ئایدیۆلۆجی و نه‌ته‌وه‌یه‌کانیانه‌وه‌ له‌مه‌ر مه‌سه‌له‌ی کورد کۆکن.
- لی‌ه‌وه‌ کاتی‌که‌ به‌می‌ژووی دابه‌شکاری کوردستاندا ده‌چینه‌وه‌، ده‌بینین زۆری ژماره‌ی په‌یمانامه‌و رێکه‌وتنه‌کان ئه‌وه‌ ده‌سه‌لمێن که‌ تاسه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌م، دابه‌شبوونی کوردستان نه‌توانراوه‌ بکریته‌ جوگرافیايه‌کی که‌رتبووی سروشتی، یاخود دوو یان زیاتر له‌هه‌ریمیکێ جوگرافی دابراو له‌یه‌کتری لی‌دروستبکه‌ن. دیاره‌ ئه‌وه‌ به‌و مانایه‌ نییه‌ که‌ کاریگه‌ری و لی‌که‌وته‌ی نیگه‌تیفی بۆ سه‌ردابه‌شبوونی کوردستان نه‌بوو بیٔ.

(١) المصدر نفسه، ص ١٦٢.

(٢) صلاح الدين سعدالله: المصدر السابق، ص ٤٠١.

(٣) بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانه: جه‌بار قادر: سه‌رچاوه‌ی پێشو، ل ٥٨-٧٠.

به لّام كاتيك سهرنجى په يماني سايكس پيكوو دواتر دهدين تا په يماني لوزان، دابه شېوونى كوردستان ته نها دابه شېوونيك نيه له سهر نه خشه و به كو مه ليك سنوورى دهستگرد لهت لهت كرابيت، به لكو نه وهى له دواى نه م په يمانا مانه وه ده بينرېت، نه و كيشه و كارىگه رېيه قولو ريشه ييانه يه كه له سهر جهسته ي جوگرافى و سياسى و نابوورى و كو مه لايه تى و نه ته وهى كوردو كوردستان دهرده كه وىت، له م سو نكه يه وه هه ولده دهين ديارترين نه و كيشه و گرفتانه له سهر ستراتيژى نه ته وهى و ناسيو ناليستى كورد بجه ينه روو.

په كه م - كيشه ي دابه شېوون و تيوره نوييه كانى ناسيو ناليزم:

نه گهرچى نه ته وه و ناسيو ناليزم وهك بابته مايه ي بايه خپيدان و ليكولينه وهى بيرم هندو توپوره رانى ميژووى نوى و هاوچرخ بووه، به لّام تيوريزه كردن و دارشته وهى نه م بابته وهك بابته تيكى پسپورې و نه كادى، تا هه شتاكاني سده ي بيستم بهرجه سته نه بوو، به لّام له سالى (١٩٨٢) كتيبه كه ي بينديكت نه ندرسون (١٩٢٩ - ١٩٩٥) به ناوى كو مه لگه فه نتا زيكراوه كان - ياخود خه يال كراوه كان - (Communities Imagined) بلا و بووه وه، دواتر ي (١٩٨٣) كتيبه كه ي ئيرنست گيلنر (١٩٢٩ - ١٩٩٥) به ناوى نه ته وه و ناسيو ناليزم (Nations and Nationalism) بلا و كرايه وه، هه ره له هه مان سالد ا ئيرك هوبسباوم كتيبي (Nations and Nationalism since 1780) بلا و كرده وه، دواى سى سال و له (١٩٨٦) دا نه نوني دى سمس كتيبي (The Ethnic Origins of Nation) ي نوسى (١). نه گهرچى نه نوني دى سمس وهك كه سيكى سه ربه قوتابخانه تيوريه كانى قوناعى بهر له مؤديرنه نه ژمار كراوه، به لّام نه رزشى نه م تيكستانه بو تيوريزه كردن و نه كادى مي كردنى بابته ي نه ته وه و ناسيو ناليزم نكولى ليته كراوه.

له سهره تا وه و له بهر رو شنايى تيوره نويكاني ناسيو ناليزم، دابه شېوون و په رتكردى كوردستان گه وره ترين كيشه ي بو ناسيو ناليزمى كوردى دروست كرده وه، چونكه (ئيرنست گيلنر) جهخت له وه ده كاته وه كه پيوسته بو سه رپيخستنى پرؤسه ي به نه ته وه بوون، هه ردو و سنورى جوگرافى سياسى و نه ته وهى هاوړپك و جووتبووى يه كترى بن، له بهر نه وه هه رشيوازيكى نارپكى و ناته بايى نيوان نه ته وه و سنوره جوگرافيه سياسيه كه ي كيشه ي گه وره بو ناسيو ناليزم دروستده كات، واته كاتيك نه ته وه يه كه له بوته ي چه ند سنورپكى جوگرافى سياسى جياواز دا بيت، ياخود له چوارچيوه ي يه كه سنورى جوگرافى سياسى چه ندره گه زو نه ته وه يه كى جياواز هه بيت (٢)، ناسيو ناليزم دوچارى قهيران و تنگزه ده بيت.

(١) كتيبه كه ي نه ندرسون به ناوى (الجماعات المتخيلة) و كتيبه كه ي هوبسباوم به ناوى (الامم والنزعة القومية) كراون به عه ربه ي و له بهر ده ستدان، كتيبه كه ي نه نوني ديسميش به ناوى (نه ته وه خوازى) كراوه ته كوردى، به لّام تانوسى نه م بابته كتيبه كه ي گيلنر ته نها به ئينگليزى ده سته و تووه.

(2) Ernest Gellner: Nations And Nationalism, Blackwell publishers, 1983, p1-2.

گيلنەر بروای به دروستکردنی نه ته وه ههیه، ئەو پێیوايه نه ته وه له پرۆسه یه کى ئالۆزو سهختى هه مه لایه نو که لتوریدا له لایه ناسیۆنالیزمه وه دروستده کړیت، له م پرۆسه یه شدا نه ته وه به ته وای یه کسانده کړیت به سنوره جوگرافی و سیاسیه که ی. به لām کاتیک کوردستان به سەر چهند ده وله تیکدا دابه شکر، کیشه ی ستراتييجی کارکردنی ناسیۆنالیزمی کوردی له م سۆنگه یه وه دوو چاری ئاستهنگی گه و ره بو وه، به تایبه تی له به رجا وازی ئه و مه ترسی و هه ره شه و پرسیارانیه ناسیۆنالیزمی نه ته وه سه رده سه ته کان له هه ر ده وله تیکدا روو به پرووی ناسیۆنالیزمی کوردیان ده کرده وه، وه لām و په رچه کرداری جو دا و جیا وازی لای ناسیۆنالیزمی کوردی هه ر پارچه یه کى کوردستان دروستکردوه، که دابرا و لیکترازانی پارچه کانی کوردستانی له یه کترى قولترو گه و ره تر کردوه.

له دیدی گیلنهردا مۆدیرنه و گه شه ی کۆمه لایه تی و ئابووری و پیشه سازی زه مینه ی گونجاو و له بار بۆ ناسیۆنالیزم ده ره خسیین، چاکسازی ئایینی و سه رمایه داری و ریکخستنی کۆمه لایه تی ئه و دینگانه که ناسیۆنالیزم خویان له سەر بونیاده نیّت^(١)، ئەم دابه شېوونه به دیویکی دیکه شدا گرفتی بۆ ناسیۆنالیزمی کوردی دروستکردوه، به تایبه تی له وه دا که دابه شېوون و داگیرکردنی کوردستان به دريژایی میژووی نوی و هاو چهرخ هۆکاری دوا که وتویی ئابووری و کۆمه لایه تی بو وه، هه میشه داگیر که رانی کوردستان ته گه ره ی گه و ره بوون له به رده م پيشکه وتن و گه شه ی کۆمه لگای کوردی^(٢).

ته نانه ت له گرمانه که ی (به ندیکت ئەنده رسۆن) ی شدا کیشه ی دابه شېوون کیشه نامیژه، چونکه ته نانه ت ئه و سنوره به ندیه ی بۆ پارچه کانی کوردستان نه خشیتر، له مه پهریکی گه و ره بوو له به رده م رۆلی رۆژنامه گه ربی کوردی و چاپه مه نی له سازاندن و دروستکردنی کورد وه که نه ته وه یه کى خه یالکراو، چونکه ئەنده رسن ته کنه لۆژیای چاپ و بلاو کردنه وه به یه کیک له و میکانیزمه گرنگانه ئەژمارده کات که ریشه کانی نه ته وه بوون له فۆرمی خه یالدا و له خه یالدا نی هه رتا کیکى نه ته وه دا فه نتازی ده کات^(٣)، به مانایه کیت سنوره ده سترکرده کانی کوردستان له ئەنجامی ئه و له مه پرگه ربیه که لتوری و فه ره نگییه ی له نیوان پارچه کانی کوردستاندا کردی، به جوړیک به ره مه چاپکراو و په خشکراو ه کانی کوردستان وه که یه که و به ته ربی به سه رجه م ناوچه کانی کوردستاندا په خشنه ده بوونه وه، واته ئه و خواسته ی ناسیۆنالیزم که هه ولدانه بۆ گشتگیرکردنی فه ره نگو و

(1) Ernest Gellner: Nations And Nationalism, p39-43.

(٢) مه جودی مه لا عیززه ت: دیپلۆماسیتی بزوتنه وه ی کوردایه تی، چاپه مه نی راپه رین، سلیمانی، ١٩٧٣، ل ٤١.

(٣) بندکت أندرسن: الجماعات المتخيلة، ترجمة: محمد الشراوي، المجلس الاعلى للثقافة، بدون مكان، ١٩٩٩، ص ٤٥ و

که‌لتوریکی بالا به‌سه‌ر کۆی که‌لتورو رۆشنییرییه لۆکالی و ناوچه‌یه‌یه کاندای بۆ سه‌ر جه‌م دانیش‌توان و مرۆشه‌کانی ناو رۆوه‌ریکی دیاریکراو^(١)، له‌کوردستاندا دوو چاری کیشه‌و چه‌قه‌ستووی هات.

لیره‌وه ناسیۆنالیزمی کوردی ته‌گه‌ر له‌به‌ر رۆشنایی تیۆره نوێیه‌کانی ناسیۆنالیزمدا، به‌په‌رۆسه‌یه‌ک هه‌ولی دروستکردنی نه‌ته‌وه بدات، به‌مانای یه‌کسانکردنی سنوری جوگرافی سیاسی به‌سنوری نه‌ته‌وه‌یی، دوو جار به‌رپۆزه‌ی ته‌وه‌لته‌انه‌ی کوردی به‌سه‌ردا دابه‌شکراوه نه‌ته‌وه‌ی کورد دروستده‌کات، ته‌مه‌ش کیشه‌ی دابه‌شبوونی کوردو کوردستان قوتز ده‌کاته‌وه.

دووه‌م-دابه‌شبوونی زمان و رۆشنییری کوردی و گرفتی ناسیۆنالیزمی کوردی:

له‌دیدگی گیلنه‌ردا زمان میکانیزمی گرنگی په‌یوه‌ندی به‌ستن و هۆکاریکی کاریگه‌ری په‌خشکردنه‌وه‌ی که‌لتورو رۆشنییرییه، له‌به‌رته‌وه ناسیۆنالیزم (به‌نیوه‌ندگه‌ری خۆبندنگه‌و سه‌ره‌په‌رشتی ناوه‌نده ته‌کادیمییه‌کان) بایه‌خپیداينکی زۆری بۆ زمان هه‌یه، تاوه‌کو سازو ئاماده‌ییکات بۆ پرکردنه‌وه‌ی خواست و پێویستییه نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کانی نه‌ته‌وه^(٢). له‌وه‌ش زیاتر زمان ته‌وه‌ بناغه سه‌ره‌کییه‌یه که ئایدیۆلۆژیای نه‌ته‌وه‌یی له‌سه‌ر بونیاده‌نریت^(٣).

بارته‌قای ته‌وه بایه‌خو ته‌رزشه‌ی که زمان له‌بونیادی نه‌ته‌وه‌یی و ناسیۆنالیستیدا داگیریده‌کات، گرفتمایزو هه‌ستیاره، چونکه هه‌ندیک کات زمان ده‌بیت ته‌وه‌ری سه‌ره‌کی مملانی نه‌ته‌وه‌کان، ته‌م مملانییه‌ش له‌سه‌ر دوو ئاستی ده‌ره‌کی و ناخۆیی زمانه‌که ده‌بیت، له‌سه‌ر ئاستی ده‌ره‌کی کاتیک زمان له‌به‌رامبه‌ر هه‌ژموون و مه‌ترسی زمانه‌ به‌هێزو بالا‌ده‌سته‌کان رۆوه‌رپوو ده‌بیته‌وه، له‌سه‌ر ئاستی ناخۆییش کاتیک شیوه‌زاره‌کانی نیو یه‌ک زمان له‌مملانی به‌ستانداردبوون و فه‌رمیووندا مملانی ده‌که‌ن^(٤).

لیره‌وه گرفتیکی دیکه‌ی کاریگه‌رو گه‌وره‌ی ناسیۆنالیزمی کوردی، ته‌وه دابه‌شبوونه‌یه که له‌بونیادی زمانه‌وانی و رۆشنییری کوردیدا دروستبووه، ته‌وه‌ش به‌ته‌واوی رۆون نییه که ئایا سروشتی پێکهاته‌و بونیادی زمانه‌وانی و لق و شیوه‌زاره‌کان له‌سه‌ره‌تاکانی میژووی ته‌مه نه‌ته‌وه‌یه‌وه به‌م دابه‌شبوونه‌وه ئاراسته‌ی وه‌رگرتووه، یاخود ئاکامی دابه‌شبوونه‌ ده‌ستکرده جوگرافییه سه‌پاوه‌که‌یه له‌میژووی نوی و هاوچه‌رخ‌ی کورددا که‌به‌سه‌ر

(١) مجموعة من الباحثين: القومية مرض العصر أم خلاصه، أعده للنشر: فالح عبدالجبار، دار الساقی، بیروت-لبنان، ١٩٩٥، ص ٣٨.

(2) Ernest Gellner: Nations And Nationalism. p57.

(٣) عقيل سعيد محفوظ: الأكراد واللغة والسياسة: دراسة في البنى اللغوية وسياسات الهوية، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، بیروت، أيلول/سبتمبر ٢٠١٣، ص ٢٨.

(٤) المصدر نفسه، ص ٦٩.

کوردستاندا جیبه‌جیکراوه، به‌لام ئه‌وه‌ی مایه‌ی له‌سه‌روه‌ستان بیټ، بۆیه ئاماژه بۆ ئه‌وه ده‌کریت که پارچه پارچه‌بوونی کوردستان پارچه‌پارچه‌بوونی زمانی به‌ره‌مه‌پێناوه^(١).

ئهم جیابوونه‌وه‌یه به‌ئاستیک ده‌رکه‌وتوو که کوردناسیکی وه‌کو مینۆرسکی زمانی کوردیی بۆ (زمانی خواروو، رۆژه‌لآت، رۆژئاوایی) دابه‌شبات و ره‌هه‌ندیکی جوگرافی پیه‌خشیوو^(٢)، هه‌رئهم تیروانینه‌ش وایکردوو ده‌کتۆر مارف خه‌زنه‌دار له‌تیبینییه‌کدا و له‌په‌راویزی کتیبه‌که‌ی مینۆرسکیدا ره‌خنه‌ی لیگرت و نوسبویه‌تی: "ئه‌بووايه مینۆرسکی وا له‌مه‌سه‌له‌که نه‌گه‌شتایه، چونکه به‌ش کردنی شیوه‌ زمانه‌کانی کوردی له‌سه‌ر بناغه‌ی جوگرافی شتیکی برۆا پی‌ کرۆا نی‌ یه، چونکه به‌و مه‌سه‌له‌یه لای نه‌کردۆته‌وه به‌لای سروشتی شیوه‌ زمانه‌کان و په‌یوه‌ندی یان به‌یه‌کتری یه‌وه، بیگومان باری جوگرافی کارئه‌کاته سه‌ر شیوه‌ زمان، به‌لام جیای ناکاته‌وه"^(٣).

سه‌ره‌رای ئهم ره‌تکرده‌وه‌یه‌ی خه‌زنه‌دار بۆ تیروانینه‌که‌ی مینۆرسکی، به‌لام ئه‌وه هه‌یچ له‌و راستییه ناگۆریت که شیوه‌زاره‌کانی زمانی کوردیی پانتاییه‌کی گه‌وره له‌نیوانیاندا دروستبووه و وایکردوو ته‌نانه‌ت له‌نیوان دوو شیوه‌زاردا لیکتیگه‌یشتن کاریکی دژوار بیټ، له‌به‌رئه‌وه زمانناسیکی وه‌کو (د.ن. ماکینزی Mac Kenzie) له‌و باوه‌ره‌دايه که ژماره‌یه‌کی که‌می ئاکارو سیمای هاوبه‌شی زمان، شیوه‌زاره کوردییه‌کان له‌گه‌ل یه‌کتیدا یه‌کده‌خه‌ن^(٤)، بۆیه پیه‌وايه کۆمه‌لیک جیابوونی له‌نیوان شیوه‌زاری باکوور (کرمانجی) و شیوه‌زاری باشوور (سۆرانی) هه‌یه^(٥)، هه‌روه‌ها توێژه‌رانی دیکه‌ش^(٦)، له‌وانه (مارتن فان برۆنه‌سن) هه‌ر له‌هه‌مان سۆنگه‌وه نوسبویه‌تی: "سۆرانی و کرمانجی که دوو شیوه‌زاری بنچینه‌یین له‌زمانی کوردیدا به‌ئاسانی لیکنه‌گه‌ن، ئیدی سۆرانی له‌کرمانجی ناگۆا کرمانجیش له‌سۆرانی حالێ ناییت"^(٧).

(١) عه‌لی سدیق: کیشه‌ی زمانی ستانداردی کوردیی - رپۆرتاژو دیالۆگ له‌گه‌ل رۆشنیرانی کورد، به‌رپۆه‌به‌ریتی چاپ و بلاو کردنه‌وه‌ی سلیمانی، سلیمانی، ٢٠١١، ل ٩٤.

(٢) مینۆرسکی: کورد - تیبینی و وردبوونه‌وه، د. مارف خه‌زنه‌دار له‌پرووسی یه‌وه کردوو یه‌تی به‌عه‌ره‌بی، هه‌ سعید حه‌مه کریم کردوو یه‌تی به‌کوردی، به‌رپۆه‌به‌ریتی چاپخانه‌ی زانکۆی سه‌لاحه‌ددین، هه‌ولێر، ١٩٨٣، ل ٨٤.

(٣) مینۆرسکی: سه‌رچاوه‌ی پێشو، ل ٨٥.

(٤) وه‌رگیاره‌ له: (مارتن فان برۆینسن: کوردو بنیاتنانی ئومه‌ت، وه‌رگیارانی بۆ عه‌ره‌بی: فالخ عه‌بدو لجه‌بار، وه‌رگیارانی بۆ کوردی: محمه‌دی مشیر، ده‌زگای توێژینه‌وه‌و بلاو کردنه‌وه‌ی موکریان، چاپخانه‌ی خانی - ده‌وک، ٢٠٠٧، ل ٩).

(٥) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ١٠.

(٦) عقیل سعید محفوظ: المصدر السابق، ص ٦٤ و مابعدھا.

(٧) مارتن فان برۆینسن: سه‌رچاوه‌ی پێشو، ل ١١.

نهم دياردهيه له زمانى كوردیدا وایکردوه توپژهران "شپوهزاره كان زیاترو نزیکترو وهك زمانیکى سهر به خو ببینن نهك شپوهزاریکى نیو یهك زمان" (١).

سهر به خو یی شپوهزاره كانى زمانى كوردی كیشه نامیزه، بویه بیروكهى جووت زمانى ستانداردى كوردی له نیو پانتای رۆشنیری كوردی و له لایه ن به شیکى زمانه وان و ناسیونالیستانى كورد زور جار ناماژه ی پیدراوه و وهك چاره ی نهم دۆخه پیشكه شكراوه، به لام له راستیدا نهم بیروكهیه نهیتوانیوه دهنگ و لایه نگرینكى گه و ره بوخوی كیشبكات، له بهر نه وه كه سانیک كه به شپوهزارى سورانى نه دوین له دۆخیکى ئاوادا پیانویه "نه گه ر موخه یه ر بكریم له نیوان خویندن به (بادینی) به ته نیا- و خویندن به سورانى و بادینی - له یهك كاتدا- نه وه بادینی هه لده بژیرم، چونكه نه وسا به یهك میلله تی ده میتینه وه" (٢).

مه ترسی دابه شېوونى زمانه به سهر شپوهزاره كانیدا، سهر كیشانییه تی بو دابه شېوونى نه ته وه یی، نه مهش به پردیكدا تپه ر نه بیته كه جیا بونه وه ی كه لتورییه، نهم لایه نهش له پوخته ی بوچوونه كانى ما كینزیدا ده رده كه ویت كاتیک پیوايه "كورد بنه ماى هاوبهش و رۆشنیرییه كى یه كگرتووی گه وه ریبان نییه" (٣)، هه روه ها هه روه ها مارتن فان برۆنه سنیش جهخت له سهر نه و جیا وازیانه ده كاته وه (٤).

واته كیشه ی دابه شېوونى كه لتورو رۆشنیری رینگه بو دابه شېوونى نه ته وه یی ده سازینیت، هه موو نهم كیشانهش ده بنه كیشه بو ناسیونالیزم، چونكه ناسیونالیزم له هه ولئى ئافراندى بونیادو ده وله تیکدا ده كۆشیت، كه پاریزه رى كه لتورییه و گره نتى سستمیکى فیركارى په روه رده یی یه كانگرو شیلگربكات (٥). لیرو هه بایه خى ته ریب بوونى كه لتورو بونیادی سیاسى بو نه ته وه و ناسیونالیزم پیوستیه كه كه نا كریته ده سته ردارى بین، له بهر نه وه مه ترسییه كه زور له جی خویدا یه كاتیک ترسی دابه شېوونى زمان، ترسی دابه شېوونى كه لتورو رۆشنیری دروستبكات، نهم پرۆسه یهش به ره و دابه شېوونى نه ته وه یی سهر بیکشیت، چونكه وهك گیلنه ر ناماژه ی پیداره "سهخت و نه سته مه دوو رۆشنیری گه و ره ی به توانای سیاسى، كه توانستى سهر به خو بوونیا ن هه یه، پیکه وه و له ژیر سایه ی یهك ده سه لاتی سیاسیدا پیکه وه هه لیکه ن" (٦).

(١) عقيل سعيد محفوظ: المصدر السابق، ص ٧٠.

* مه به ست به شپوهزارى كرمانجیه كه له ناوچه كانى بادیناندا پییده ناخه فن.

(٢) على سديق: سهر چاوه ی پیشوو، ل ٣٣، ١١١.

(٣) مارتن فان برۆینسن: سهر چاوه ی پیشوو، ل ١٠.

(٤) هه مان سهر چاوه و لاپه ره.

(٥) مجموعة من الباحثين: المصدر السابق، ص ٦١-٦٢.

(٦) المصدر نفسه، ص ٦٢ و ٦٩.

سه‌ره‌رای ئەم کێشانه‌ی زمان بۆ ناسیۆنالیزمی کوردی، تهنانه‌ت کێشه‌ی رینوسی کوردیش، ده‌رهاو‌یشتیه‌ی کێشه‌ی زمانه‌و له‌مپه‌ریکی دیکه‌ی به‌رده‌م ناسیۆنالیزمی کوردیه‌، به‌تایبه‌تی ئەو تیپرواینه‌ جو‌داو دژبه‌یه‌ کانه‌ی له‌و نێوه‌نده‌دا هه‌یه‌ سه‌باره‌ت به‌وه‌ی که‌ ئایا ئەلیف با‌ی لاتینی یا‌خود ئەلیف با‌ی عه‌ره‌بی به‌کاربه‌یتریت.

ئەم کێشانه‌ هه‌ریه‌ کێکیان سه‌رچاوه‌ن بۆ دروستکردنی درزی گه‌وره‌تر له‌بونیادی نه‌ته‌وه‌یی و ناسیۆنالیستی کوردیدا، که‌ده‌کریت زۆر به‌وردی و فراوانتر لیکۆلینه‌وه‌ی تیدا بکریت.

سییه‌م- دابه‌شبوونی کوردستان و کێشه‌ ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان:

کوردستان له‌زۆر ڕووه‌وه‌ ڕیگه‌و شیوازی گه‌شه‌کردن و په‌رسه‌ندنی تایه‌ت به‌خۆی هه‌بووه‌، به‌جۆریک سیمایه‌ شه‌قلیکی تایه‌تی پێ به‌خشیوه‌ جیاواز له‌ولاتی ده‌وره‌یه‌ری، ئەمه‌ش چهند هۆکاریک ڕۆلی تیدا بینیه‌وه‌ و نه‌خشه‌ی ڕیازی گه‌شه‌کردن و ڕژی می کۆمه‌لایه‌تی کێشاه‌وه‌، له‌وانه‌: داگیرکردنی کوردستان و دابه‌شکردنی له‌لایه‌ن زه‌هیران و پێشیل کرانی مافه‌ نه‌ته‌وه‌یییه‌کانی کورد له‌سه‌ر هه‌ر دوو ئاستی تاک و کۆ، دزه‌کردنی ده‌سه‌لات و پێگه‌ی ده‌وله‌ته‌ ئیمپریالیستییه‌ ئه‌وروپیه‌کان بۆ کوردستان^(١).

هه‌ر له‌یه‌که‌م هه‌نگاوی دابه‌شبوونی کوردستان له‌دوای جه‌نگی چال‌دی‌رانه‌وه‌ تاوه‌کو فه‌رمانی پیا‌ده‌کردنی سیاسه‌تی مه‌لبه‌ندی و په‌یره‌وه‌کردنی ئەم سیاسه‌ته‌ له‌لایه‌ن ده‌وله‌تی عوسمانی که‌بووه‌ هۆی له‌ناوبردنی ده‌سه‌لاتی می‌ره‌ کورده‌کان و دامه‌زراندنی دام و ده‌زگای ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی له‌شوینی ئەو می‌رنشینانه‌و که‌نا‌رگیرکردنی چینی سه‌ره‌وه‌ی ده‌سه‌لاتداری کوردی، باری ژبانی خه‌لکیش له‌جاران سه‌خت و ناخۆشتر کرا و چه‌وسانه‌وه‌و دادۆشینی زیاتریان له‌کوردستان نه‌جامدا^(٢).

به‌هه‌مان شیوه‌ له‌به‌شه‌که‌ی تری کوردستان که‌ده‌وله‌ته‌ ئێرانییه‌کان ده‌ستی به‌سه‌ردا گرتبوو، بارودۆخ باشتر نه‌بوو، چه‌وساندنه‌وه‌و سه‌ته‌می ده‌سه‌لاتداران و هێرش و سوکایه‌تیکردن به‌مرۆقی کوردو له‌سه‌پداره‌دانی ناودارو خاوه‌ن پله‌وپایه‌کانی ناو کۆمه‌لگا تو‌ره‌یی و بی‌زاری کوردی زیاتر کرد^(٣).

له‌ئه‌نجامی بردنی گه‌نج و لاوه‌کان بۆ به‌ره‌کانی جه‌نگ له‌لایه‌ن ده‌وله‌تی عوسمانیه‌وه‌ له‌کۆتایی سه‌ده‌ی نۆزده‌، کاریگه‌ری زۆری هه‌بوو له‌سه‌ر که‌مبوونه‌وه‌ی ده‌ستی کار، هه‌روه‌ها زه‌وتکردنی هۆیه‌کانی به‌ره‌مه‌پێنان به‌تایبه‌تی و لا‌خ بۆ گوێزانه‌وه‌ی پێوستیه‌کانی ئۆردوی تورک، ده‌ست به‌سه‌راگرته‌ی خوارده‌مه‌نی و بنه‌تووو

(١) مه‌حمود مه‌لاعیزه‌ت: سه‌رچاوه‌ی پێشو، ل ٢٣.

(٢) صالح محمد امین: سه‌رچاوه‌ی پێشو، ل ١٥٢.

(٣) کمال مظهر أحمد: دراسات في تاريخ إيران الحديث والمعاصر، بغداد، ١٩٨٥، ص ٢٧٣. ن.أ. خالفین: الصراع على کردستان (المسألة الكردية في العلاقات الدولية خلال القرن التاسع عشر)، ت: د. أحمد عثمان أبوبکر، بغداد، ١٩٦٩، ص ١١٩.

بردنی پاره و پولو لیره و سوتاندنی کیلنگه کان و تالانکردنی میگه له کان و مهرو مالات، تهنگوچه له مهی قول و گه وړه له کوردستان دروستکرد^(١)، بویه له ماوهی نیوان سالانی (١٨٧٧ - ١٨٨٠) ز دا برسیتیه کی زور سخت له ناوچه کانی کوردستان به تاییه تی له روزه لالت بلا و بووه وه، که بوو به هوی قات و قری و برسیتی و بلا و بوونه وهی نه خویشی و مردنی به کومه لی دانیشتون^(٢).

له سالانی جهنگی یه که می جیهانیشدا کورد زیاتر له گشت نه ته وه کانی تری ده ولته تی عوسمانی توشی زیان بوو، چونکه نه وه کانی کورد به زور و به ناوی غه زاوه ره وانیه به ره کانی جهنگ ده کران، زور مال ته نها نافرته و مندالی تیدامابوو^(٣)، تور که کان به بیانوی نه وهی که ناوچه کوردیه کان بوونه ته مهیدانی جهنگ، نریکه ی (٧٠٠) هزار کوردیان له ناوچه کوردیه کانه وه به ره و روزه ناوی نه نادول راپیچکرد که زور به یان له ریگه داو له بهر ماندویتی و برسیتی و نه خویشی مردن^(٤).

جهنگ مالویرانی و برسیتیه کی سه ختی له ناوچه کوردیه کاندای دروستکرد، سه رازو کار به ده سه عوسمانیه کان له بهر بی موجهی و خه رچی که وتبوونه گیانی میلله ت و خوراک و پاره یان لیده سه نندن، به شیوهی که گشتی هه روه ک قاسملو نمازه ی پیده کات به ره می جهنگی یه که می جیهانی بو زه سه تکیش و خه لکی کوردستان ته نیا هه ژاری و چه وسانه وه و کوشتر بووه^(٥).

له دوی موركردنی په یمانی لوزان و پارچه پارچه کردنی کوردستان، نه تاتورك هه لسا به ده سه به سه راگرتنی زهوی و زاری کوردستان و کوزچیکردنی جوتیارو خه لکی کورد له ناوچه کانی خویانه وه پرووه و ناوچه تور کنشینه کان و دابه شکردنی زهوییه کوردیه کان به سه ر تور که کاندای^(٦)، به هه مان شیوه له روزه لالت و باشوری کوردستان، له لایه ن حکومته بالا ده سه کانه وه نه م سیاسه ته له بواری جیه جیکردندا بوو.

به م شیوه یه و به رده و ام له گه ل نه وهی کورده کان خاوه نی خاکیکی به پیت بوون، به لام له نه نجامی سیاسه تی داگیر کاره کان به تاییه تی ده ولته تی عوسمانی و ئیرانی و دواتریش نه و ده ولته تانه ی کوردیه کان به سه ردا دابه شکر،

(١) صالح محمد أمين: سه رچاوه ی پیشوو، ل ٢٢٢.

(٢) جلیلی جلیل و اخرون: الحركه الكردية في العصر الحديث، ت: عبدي حاجي، دار الرازي للطباعة، بيروت، ١٩٩٢، ص ٣٢.

(٣) محمهد نه مین زه کی: میژووی کوردو کوردستان، به غداد، ١٩٣١، ل ٢٤٥ - ٢٤٦.

(٤) هه مان سه رچاوه، ل ٢٤٨. م. س. لازاریف: کیسه ی کورد (١٨٩٦ - ١٩١٧)، و: د. کاوس قه فتان، به شی دووهم، به غداد، ١٩٨٩، ل ٥٨٥.

(٥) عه بدولر هه مان قاسملو: کوردستان و کورد، و: عه بدولر هه مان حه سه ن زاده، له بلا و کراوه کانی بنکه ی پیشه و، ١٩٧٣، ل ٥٢.

(٦) د. عزیز الحاج: القضية الكردية في العشرينات، ط ٢، به غداد، ١٩٨٥، ص ٢٢.

همیشه کورد برسی بووه و له پرووی کشتوکال و هوکاره کانی بهرهمهینان دواکه وتوو بووه و سامانی نه ته وهی و سروشتی خاکه کهشی تالانکراوه^(١).

باسی سیهم - کاریگه ریی دابه شېبونی کوردستان له سهر ناسیونالیزمی کوردیی:

١- له پرووی جوگرافییه وه:

له سهره تاوه تاوه کو واژوکردنی پهیمانامه دابه شکارییه کانی کوردستان له سالانی جهنگی یه کهمی جیهانیدا، کوردستان بو دوو پارچه دابهش کرابوو، به شیکي له ژیر دهسه لاتی دهولته تی عوسمانیدا بوو، به شه کهمی تری له ژیر دهستی دهولته تی قاجاریدا بوو.

له بهرته وه ناسیونالیزمی کوردیی له م قوناغه دا له گه ل دوو دهسه لاتندا مامه له ی ده کردو پرووبه پروو ده بووه وه، به مانایه کی تر ئه رکی ناسیونالیزمی کوردیی له قوناغه دا پیکه وه به ستنه وه ی ئه و دوو پارچه یه و پیکهینانی کیانیکی یه کگرتوو بوو، لیروه هه ولدان بو بهرپا کردنی خهبات و شوړشی گه ووه گشتگیر سانانتر بوو، بو یه ئه گهر سه رنجی ئه م قوناغه بدهین زورتر کورده کان توانیویانه په یوه ندی به یه کتره وه بکه ن و له یه کتر ناگاداربن و هاو کاری و ته بایی پارچه کانی کوردستان زورتر ده بینریت، دیارترین نمونه ی ئه م لایه نه شوړشه کهمی شیخ عوبه یدولت لای نه هرییه، که به شداری کوردی زورینه ی ناوچه کانی کوردستانی بوخوی دهسته بهر کردبوو^(٢).

به لام دوا ی دابه شکردنی کوردستان له ده ره نجای په یمانی لوزان، کوردستان ده کریته چه ند پارچه یه ک و هه ر پارچه یه ک ده خریته ژیر دهسه لاتی دهولته تیکه وه، ئه م پارچه پارچه کردنه هه ر لایه نی جوگرافی نه گرتوه به لکو دابرینی کورد به و سنوره ده سترکردانه و لکاندنیا ن به دهولته تیکه وه، که ئه مان له ناویدا نه ک و هک نه ته وه، به لکو و هک که مینه ی نه ته وه یی مامه له یان له گه لدا ده کرا، هاوکات دابرینی ئه و ستراکتوره نه ته وه ییه بوو که سه رده مانیک پیشتر له خه ملیندا بوو، پارچه پارچه کردنی که لتورو فه ره نگی ک بوو پاشان تیکه لکردنی به که لتورو فه ره نگی کی تر، که زالترو به هیتره له هه موو لایه نه کانیه وه، ئه مهش وایکرد تاکه کانی نه ته وه به ناچاری مل بو که لتوری بالاده ست و دابو نه ریته کانی که چیکه ن. لیروه ده وژینه وه ی شوړشیکي هاوشیوه ی شوړشه کهمی شیخ عوبه یدولت لای نه هری کاریکی ئه سته مه، چونکه سنوری خهبات زیاتر بچوک کراوه ته وه و هه ر پاچه یه ک له به رامبه ر ئه و دهولته ته دا خهبات ده کات که به سه ریدا دابه شکراوه، به مهش ئه گه ر ناسیونالیزمی

(١) مه جودی مه لا عزه ت: سه رچاوه ی پیشوو، ل ٤١.

(٢) بروانه: جه لیلی جه لیل: سه رچاوه ی پیشوو، ل ٨٢-٨٣.

کوردیی له‌قۆناغی یه‌که‌مدا له‌به‌رامبه‌ر دوو ده‌وله‌تدا خه‌باتی کرد بی‌ت، ئەوا له‌قۆناغی دووهمدا ده‌بی‌ت به‌شه‌که‌ی سۆڤیه‌ته‌وه له‌به‌رامبه‌ر پینج ده‌وله‌تدا خه‌باتی خۆی درێژه‌ پیدات^(١).

٢- خواست و داوا نه‌ته‌وه‌یه‌کان:

خواست و داواکانی ناسیۆنالیزی کوردیی له‌قۆناغی یه‌که‌مدا زۆرتر هه‌ولتی پیکه‌ینانی کیانی سه‌ربه‌خۆو پیکه‌ینانی ده‌وله‌تیکه‌ که‌زۆرینه‌ی ناوچه‌ کوردیه‌کان بگرێته‌ خۆی، چونکه‌ له‌م قۆناغه‌دا کورد وه‌ك نه‌ته‌وه‌یه‌ك داواکانی خۆی ده‌خسته‌پوو، له‌م ماوه‌یه‌دا خه‌ونه‌کان گه‌وره‌ترو فراوانتر بوون، ئەمه‌ جگه‌ له‌وه‌ی که‌ ئەو دوو ده‌وله‌ته‌ی کوردیان دابه‌شکردبوو روه‌و لاوازی ئاراسته‌یان وه‌رگرته‌بوو، سه‌رده‌می جولانه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌ ژێر ده‌سته‌کان بوو و هه‌ولنه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کانیش کاریگه‌ریی خۆی هه‌بوو له‌سه‌ر داواو خواسته‌ نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کان، ئەمه‌ سه‌ره‌رای ئەوه‌ی کورد له‌سه‌ر ئاستی هه‌ری‌می و لای زه‌هێزه‌کانی ئەوکات وه‌ك نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌ك مامه‌له‌ی له‌گه‌ڵدا ده‌کرا^(٢).

به‌لام له‌قۆناغی دووهمدا ناسیۆنالیزی کوردیی، له‌ده‌ره‌نجامی پارچه‌ پارچه‌ کردنی کوردستان و سیاسه‌تی شوڤینستی ئەو ده‌وله‌تانه‌ی کوردستانیان به‌سه‌ردا دابه‌شکرا، که‌ئاماده‌ نه‌بوون گوی بۆ هه‌یج داوایه‌کی کورد بگرن، ناسیۆنالیزی کوردی ناچار بوو سازش له‌ به‌شیکێ زۆری خواست و داوا نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کانی خۆی بکات و له‌هه‌ر پارچه‌یه‌ کدا دروشمی خودمۆختاری و ئۆتۆنۆمی له‌جیاتی خواستی سه‌ربه‌خۆیی به‌رزبکاته‌وه‌، هاوکات توندوتیژیی ئەم ده‌وله‌تانه‌ له‌سه‌ر پاراستنی سنوره‌کان وایکرد که‌ له‌هه‌ر پارچه‌یه‌ کدا ناسیۆنالیزی کوردیی به‌داکۆکیکردنی مافه‌کانی ئەو به‌شه‌ی کورده‌وه‌ خه‌ریک بی‌ت، ئەمه‌ جگه‌ له‌وه‌ی که‌ وه‌ك ئاماژه‌مان بۆ کرد کورد وه‌ك که‌مینه‌ مامه‌له‌ی له‌گه‌ڵدا ده‌کرا^(٣).

٣- له‌رووی مه‌یدانه‌کانی خه‌بات:

له‌قۆناغی یه‌که‌مدا، به‌شیکێ زۆری خه‌باتی ناسیۆنالیه‌ستانه‌ی کورد له‌پایته‌خته‌کانی ده‌وله‌تی عوسمانی و ئییراندا بوو، میکانیزی خه‌باتیش زیاتر شیوازی هه‌یمن و میانه‌په‌وانه‌ بووه‌ و هه‌ولتان بووه‌ بۆ ئەوه‌ی له‌په‌رگه‌ی گفتوگۆو دانوستانه‌وه‌و به‌هه‌ولتی دیپلۆماسی له‌گه‌ڵ هه‌ردوو ده‌وله‌ت و په‌یوه‌ندیکردن به‌کونسولگه‌ی ده‌وله‌ته‌

(١) بره‌وانه: هیوا عه‌زیز سه‌عید: ناسیۆنالیزی کوردی (١٨٨٠-١٩٣٩)، له‌بلا و کراوه‌کانی مه‌کته‌بی بیرو هوشیاریی (ی ن ک)، سلیمانی، ٢٠٠٣، ل ١١٨ و دواتر.

(٢) ئەگه‌ر سه‌یری ئەو نامانه‌ بکری‌ت که‌شێخ عوبه‌یدوللا بۆ بالتۆزه‌کانی ناردوو له‌وکاته‌دا ئەم راستییه‌ به‌ته‌واوی دیاره‌، بره‌وانه: د.أحمد عثمان أبوبکر: نصوص ثلاث رسائل للشيخ عبيدالله النهري، مجلة (شمس كردستان)، العدد (٦٩)، نيسان ١٩٨٥، ص ٥-٧.

(٣) هیوا عه‌زیز سه‌عید: خۆیوون- هیوا- ژ.ك ليكۆلینه‌وه‌یه‌کی به‌راوردکاری له‌میژوو و ستراتیژو کاری نه‌ته‌وه‌ییان، له‌بلا و کراوه‌کانی مه‌کته‌بی بیرو هوشیاریی (ی ن ک)، سلیمانی، ٢٠٠٦، ل ١١٨ و دواتر.

ئه‌وروپیه‌کانه‌وه چاره‌سه‌ری کیشه‌ی کورد بکریت و خواسته نه‌ته‌وه‌یی و رزگاربخوازیه‌کانیان بهینه‌دی، له‌م پیناوه‌شدا که‌متر لایان له‌لایه‌نی چه‌کداری کردۆته‌وه‌و زیاتر له‌هه‌ولتی پیکهینه‌نی پارت و ریک‌خراوی سیاسی و پیشه‌یی و کردنه‌وه‌ی یانه‌ی رۆشنیبری بوون.

به‌لام له‌قوناغی دووه‌مدا، دوا‌ی ئه‌وه‌ی کوردستان پارچه‌ پارچه ده‌کریت و ده‌که‌وێته‌ به‌ر لیشاوی سته‌می عه‌ره‌بو فارس و تورک و گشت مافه‌ نه‌ته‌وه‌یی و که‌لتوریه‌کانی پشتگۆی ده‌خریت و مامه‌له‌ی که‌مینه‌و تورک و عه‌ره‌بی شاخاویان له‌گه‌لدا ده‌کریت، ناسیۆنالیزمی کوردیش ئاراسته‌ی خه‌باتی چه‌کداری و هه‌رده‌گریت و بنکه‌ی ئه‌م خه‌باته‌ش له‌پایته‌خته‌کانه‌وه‌ بو شارو ناوچه‌ کوردیه‌کان ده‌گوازیته‌وه‌و له‌په‌نگه‌ی شو‌رش و راپه‌رپه‌سه‌وه‌ هه‌ولتی پارێزگاریکردنی فه‌ره‌نگ و که‌لتورو مۆرکی نه‌ته‌وه‌یی کورد و کوردستانی داوه‌.

ئه‌نجام

- پرۆسه‌ی دابه‌شکاریی کوردستان ریشه‌یه‌کی قولی میژوویی هه‌یه‌ له‌میژووی کوردستاندا، که‌به‌رده‌وام گۆرپانی یه‌کلاییکردنه‌وه‌ی هه‌یه‌ گه‌وره‌و داگیرکاره‌کانی ناوچه‌که‌و جیهانبوو، ئه‌مه‌ش کاریگه‌ری نیکه‌تیف و قولی له‌سه‌ر چاره‌نوس و بونیادی کیشه‌ی کورد دروستکردوو.
- پرۆسه‌ی دابه‌شکردنی کوردستان که‌سه‌ره‌تا به‌کۆمه‌لیک هیلتی ده‌ستکردو له‌سه‌ر نه‌خشه‌ جوگرافیه‌کان جیه‌جیکرا، به‌تپه‌رپه‌وونی کات کاریگه‌ریه‌ نه‌رینه‌کانی له‌په‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری و سیاسی و نه‌ته‌وه‌یه‌وه‌ ده‌رکه‌وت، مه‌ترسی به‌سروشتی بوونی ئه‌و سنورانه‌و به‌ته‌واوی له‌تکردنی نه‌ته‌وه‌ی کورد بو چهند نه‌ته‌وه‌یه‌که‌ له‌ئارادایه، ئه‌مه‌ش به‌ته‌واوی کیشه‌یه‌کی گه‌وره‌و سه‌ختی له‌به‌رده‌م ناسیۆنالیزمی کوردیدا دروستکردوو که‌چاره‌سه‌ریکی ووردو به‌پلان ده‌خوازیت.
- دابه‌شبوونی کوردستان کاریگه‌ری گه‌وره‌ی له‌سه‌ر ناسیۆنالیزمی کوردی هه‌بووه، چونکه‌ هه‌یه‌ی سیاسی و سه‌ربازی و فیکری دابه‌شکردوو، ئه‌مه‌ش بچو‌کردنه‌وه‌ی دروشمه‌کان و خه‌ونی لۆکالی لای ناسیۆنالیزمی کوردی له‌هه‌رپارچه‌یه‌ کدا دروستکردوو، بۆیه‌ ده‌بینین له‌بری رزگارکردنی کوردستان و دروشمی سه‌ربه‌خۆیی کوردستان، دروشمه‌کانی ئۆتۆنۆمی و خودمختاری له‌هه‌رپارچه‌یه‌کی کوردستاندا سه‌ربه‌له‌دا.

سه‌رچاوه‌کان

یه‌که‌م- سه‌رچاوه‌ به‌زمانی کوردی:

- (١) ئه‌حمه‌د حه‌مه‌د ئه‌مین و دلشاد مه‌حمود عه‌بدولپه‌ه‌مان: کاریگه‌ری په‌یمانامه‌ی زه‌هاو ١٦٣٩ له‌سه‌ر کوردستان (تویژینه‌وه‌یه‌کی میژوویه‌)، چاپخانه‌ی رۆژه‌لالت، هه‌ولیر، ٢٠١١.
- (٢) جه‌لیلی جه‌لیل: کورده‌کانی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی، و: له‌روسیه‌وه: د. کاوس قه‌فتان، به‌غداد، ١٩٨٧.

- ٣) رۆبهرت ئۆلسن: راپه‌رینی شیخ سه‌عیدی پیران، و: ئه‌بۆبه‌کر خۆشناو، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، سلیمانی، چاپی دووهم، ١٩٩٩.
- ٤) صالح محمد امین: کوردو عه‌جه‌م (میژووی سیاسی کورده‌کانی ئی‌ران)، لندن، چاپی یه‌که‌م، ١٩٩٢.
- ٥) عه‌بدوڵه‌جه‌مان قاسملو: کوردستان و کورد، و: عه‌بدوڵلا حه‌سه‌ن زاده، له‌بلا و کراوه‌کانی بنکه‌ی پێشه‌وا، ١٩٧٣.
- ٦) عه‌لی سه‌یدۆگۆرانی: له "عه‌مان" وه‌ بۆ "ئامیدی" گه‌شتیک به‌ کوردستانی باشورد، و: تالیب به‌رزنجی، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، سلیمانی، ٢٠٠٠.
- ٧) عه‌لی سدیق: کێشه‌ی زمانی ستانداردی کوردی - رپۆرتاژو دیالۆگ له‌گه‌ڵ رۆشنیرانی کورد، به‌رپۆه‌به‌ریتی چاپ و بلا و کردنه‌وه‌ی سلیمانی، سلیمانی، ٢٠١١.
- ٨) فاضل حسین: کێشه‌ی ویلایه‌تی موسل، و: محمه‌د شاکه‌لی، سلیمانی، ١٩٩٩.
- ٩) که‌ندال و قاسملو ئه‌وانی تر: گه‌لیکی په‌ژمورده‌و نیشتمانی په‌رت (کوردستان و کورد)، و: م. گۆمه‌یی، سوید، ١٩٩٨.
- ١٠) کریس کۆچیرا: کورد له‌سه‌ده‌ی (٢٠ - ١٩) د، وه‌رگێرانی محمد ریان، چ ٢، ریه‌ندانی ١٣٦٩.
- ١١) م. س. لازاریف: کێشه‌ی کورد (١٨٩٦-١٩١٧)، و: د. کاوس قه‌فتان، به‌شی دووهم، به‌غداد، ١٩٨٩.
- ١٢) مارتن فان برۆینسن: کوردو بنیاتنانی ئوممه‌ت، وه‌رگێرانی بۆ عه‌ره‌بی: فالح عه‌بدوڵه‌جه‌بار، وه‌رگێرانی بۆ کوردی: محمه‌دی مشیر، ده‌زگای توێژینه‌وه‌و بلا و کردنه‌وه‌ی موکریان، چاپخانه‌ی خانی - ده‌ۆک، ٢٠٠٧.
- ١٣) مارف عومه‌ر گۆل: کێشه‌ی که‌سایه‌تی یاسایی نیو نه‌ته‌وه‌یی گه‌لی کورد، سلیمانی، ١٩٩٩.
- ١٤) مه‌حمودی مه‌لا عیززه‌ت: دیپلۆماسی بزوته‌وه‌ی کوردایه‌تی، چاپمه‌نی راپه‌رین، سلیمانی، ١٩٧٣.
- ١٥) محمه‌د ره‌سوڵ هاوار: شیخ مه‌حمودی قاره‌مان و ده‌وله‌ته‌که‌ی له‌خواروی کوردستان، به‌رگی دووهم، له‌نده‌ن، ١٩٩١.
- ١٦) محمه‌د ئەمین زه‌کی: میژووی کوردو کوردستان، به‌غداد، ١٩٣١.
- ١٧) مینۆرسکی: کورد - تیپینی و وردبوونه‌وه، د. مارف خه‌زنه‌دار له‌رووسی یه‌وه کردوویه‌تی به‌عه‌ره‌بی، حه‌ سعید حه‌ کریم کردوویه‌تی به‌ کوردی، به‌رپۆه‌به‌ریتی چاپخانه‌ی زانکۆی سه‌لاحه‌ددین، هه‌ولێر، ١٩٨٣.
- ١٨) هاوار (?): هه‌لۆیستی به‌ریتانیا له‌مه‌ر رووداوه‌کانی کوردستان و ده‌وری کۆمه‌له‌ی گه‌لان له‌سالانی بیستد، و: عه‌بدوڵلا زه‌نگه‌نه، گۆفاری رامان، ژماره (٤٥)، سالی چواره‌م، ئاداری ٢٠٠٠.

- ۱۹) هیوا عهزیز سهه عید: خوئیوون- هیوا- ژ.ک لیکۆلینه وهیه کی بهراوردکاری له میژوو و ستراتیزو کاری نه ته وه بیان، له بلا و کراوه کانی مه کته بی بیرو هوشیاری (ی ن ک)، سلیمانی، ۲۰۰۶.
- ۲۰) هیوا عهزیز سهه عید: ناسیۆنالیزی کوردی (۱۸۸۰-۱۹۳۹)، له بلا و کراوه کانی مه کته بی بیرو هوشیاری (ی ن ک)، سلیمانی، ۲۰۰۳.
- ۲۱) وه لید حه مدی: کوردو کوردستان له به لگه نامه کانی به ریتانیا دا، و: محمه د نوری توفیق، چ ۲، سلیمانی، ۱۹۹۹.
- دووهم- سهه چاوه به زماني عه ره بی:
- ۲۲) ابراهیم خلیل وآخرون: ترکیا المعاصره، جامعه الموصل، ۱۹۸۷.
- ۲۳) أحمد رضا خضري وأصغر قائدان وستار آینه پور: دور إمارة أردلان في الصراع الصفوي العثماني، مجلة العلوم الانسانية الدولية، ۲۰۱۲ | ۱۴۳۳ هـ.ق، العدد ۱۹ (۲).
- ۲۴) أحمد عثمان أبوبكر: نصوص ثلاث رسائل للشيخ عبيدالله النهري، مجلة (شمس كردستان)، العدد (۶۹)، نيسان ۱۹۸۵.
- ۲۵) أحمد عثمان أبوبكر: كردستان في عهد السلام، الحلقة ۲، مجلة (الثقافة)، العدد التاسع، أيلول ۱۹۷۹.
- ۲۶) أحمد عثمان: كردستان في عهد السلام، القسم ۱۶، مجلة (الثقافة)، العدد (۷)، تموز ۱۹۸۱.
- ۲۷) أحمد عثمان: كردستان في عهد السلام، الاقسام (۲۰ و ۲۱ و ۲۲)، مجلة (الثقافة)، الاعداد (۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۸ و ۹)، ۱۹۸۲.
- ۲۸) أحمد عثمان: كردستان في وثائق لجنة كيغ- كراين، مجلة (شمس كردستان)، العدد (۷)، ۱۹۷۲.
- ۲۹) باسم حمزة عباس: ايران في عهد الشاه طهماسب الأول ۱۵۲۴ - ۱۵۷۶، مجلة الخليج العربي المجلد (۴۰)، العدد (۱-۲) لسنة ۲۰۱۲.
- ۳۰) بندكت أندرسن: الجماعات المتخيلة، ترجمة: محمد الشراقوي، المجلس الاعلى للثقافة، بدون مكان، ۱۹۹۹.
- ۳۱) جليلي جليل وآخرون: الحركة الكردية في العصر الحديث، ت: عبدي حاجي، دار الرازي للطباعة، بيروت، ۱۹۹۲.
- ۳۲) حامد محمود عيسى علي: المشكلة الكردية في الشرق الاوسط، جامعة قناة السويس، ۱۹۹۲.
- ۳۳) زنار سلوبي: في سبيل كردستان (مذكرات)، ت: ر.علي، ط ۱، بيروت، ۱۹۸۷.
- ۳۴) سروه اسعد صابر: كردستان من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية المشكلة الموصل، اطروحة ماجستير مقدمة الى كلية الاداب - جامعة صلاح الدين، اربيل، ۱۹۹۹.
- ۳۵) سعدي عثمان هروتي: كردستان والامبراطورية العثمانية - دراسة في تطور سياسة الهيمنة العثمانية في كوردستان ۱۵۱۴ - ۱۸۵۱، مؤسسة موكراني للبحوث والنشر، اربيل، ۲۰۰۸.

- ۳۶) صلاح الدين محمد سعدالله: كردستان والحركة الوطنية الكردية، بغداد، ۱۹۵۹.
- ۳۷) عبدالوهاب القيسي و اخرون: تاريخ العالم الحديث (۱۹۱۴ - ۱۸۴۵)، جامعة الموصل، ۱۹۸۳.
- ۳۸) عثمان علي: العامل الكردي في قضية ويلاية الموصل، مجلة (تالاي نيسلام)، السنة (۱۳)، العدد (۱)، آذار ۱۹۹۹.
- ۳۹) عزيز الحاج: القضية الكردية في العشرينات، ط ۲، بغداد، ۱۹۸۵.
- ۴۰) عقيل سعيد محفوظ: الأكراد واللغة والسياسة: دراسة في البنى اللغوية وسياسات الهوية، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، بيروت، أيلول/سبتمبر ۲۰۱۳.
- ۴۱) كاميران عبدالصمد احمد الدوسكي: كردستان في العهد العثماني في النصف الاول من القرن التاسع عشر، دار العربية للموسوعات، بيروت - لبنان، ۲۰۰۶.
- ۴۲) كمال مظهر أحمد: دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر، بغداد، ۱۹۸۵.
- ۴۳) كمال مظهر أحمد: كردستان في سنوات الحرب العلمية الأولى، ت: محمد ملا كريم، بغداد، ۱۹۸۴.
- ۴۴) م. أ. حسرتيان: كردستان تركيا بين الحربين، ت: د. سعدالدين ملاو بافي نازي، رابطة كاوا، بيروت، ۱۹۸۷.
- ۴۵) مجموعة من الباحثين: القومية مرض العصر أم خلاصه، أعده للنشر: فالح عبدالجبار، دار الساقى، بيروت- لبنان، ۱۹۹۵.
- ۴۶) ن.أ. خالفين: الصراع على كردستان (المسألة الكردية في العلاقات الدولية خلال القرن التاسع عشر)، ت: د. أحمد عثمان أبوبكر، بغداد، ۱۹۶۹.
- ۴۷) وليم ايغلتن: جمهورية مهاباد (جمهورية ۱۹۴۶ الكردية)، ت: جرجيس فتح الله، ط ۲، أربيل، ۱۹۹۹.

سيهه-سه‌چاوه به‌زمانى فارسى:

- ۴۸) ابوالفضل عابدينى: قراردادهاى صلح ايران و عثمانى و كاهش تنش هاى مذهبي بين دو كشور در عصر صفوى و افشارى، تاريخ ايران: شماره ۶۰/۵، بهار ۱۳۸۸، ربيع ۲۰۰۹.
- ۴۹) اسماعيل منصورى لاريجانى: بررسى سوابق مناقشات مرزى ايران و عراق (۱)، جمعه ۶ شهريور ۱۳۹۴، <https://www.rasekhoon.net>
- ۵۰) قاسملى كرمى هرستانى: تاريخچه و روابط و سوابق مناقشات ايران و عراق (از تشكيل دولت صفويان تا قرارداد مرزى ۱۹۷۵)، نسخه مخصوص انتشار در سايت حماسه ذوالفقاريه. (www.zolfaghariyeh.com)

- ٥١) محمد گناى و ارتان گوکمن: نامهء قویوچی مراد پاشا به شاه ایران، مترجمان: اسرى دوغان و مهري اريانفور، پیام بهارستان، ٢٥، ص ٣، ش ١٢، تابستان ١٣٩٥
- ٥٢) مسعود بختيارى: تاريخ جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، دانشنامه بزرگ فارسى ١٣٨٣، وزارت علوم تحقیقات و فناوری، گزیده مقالات کلان.

چوارهم-سه‌رچاوه به‌زمانى ئینگلیزى:

53-Ernest Gellner: Nations And Nationalism, Blackwell publishers. 1983.

54-International Boundary Study, No. 164 – July 13, 1978 Iran – Iraq Boundary (Country Codes: IR-IZ), The Geographer office of Geographer Bureau of Intelligence and Research.

الخلاصة

حينما نقرأ التاريخ الكوردي، نتصور بأن تقسيم كوردستان وصراع القوى الاقليمية والدولية قدرهم واحد وحتمي، هذا ونلاحظ أيضا لم تكن للكورد أية فائدة أو نتائج إيجابية على وجه الاطلاق، لذلك نرى بأن ظهور التاريخي الاول للكورد ملحق بالعمليات العسكرية سواء كانوا الإيرانيين أو البيزنطيين أو الإغريقين، لذلك لا يستطيع الباحث ان يبحث عن المصادر التاريخية للكورد في المرحلي القديم والوسيط، إلا بالرجوع إلى مذكرات الضباط والعسكريين الذين دونوا ذكرياتهم عن المناطق التي مروا عليها أو الى الآثار والمنحوتات الحجرية التي خلفتهم والتي هي رمز النصر والهبة والعظمة.

هذه الظواهر بقيت ظلالتها على تاريخ الكورد الحديث والمعاصر أيضا، خاصة في الصراعات الحدودية بين دولتي الايرانية والعثمانية، والمشاكل الغير المنحلة التي طالت الى الآن، والقضية الكوردية المحور الاساسي في كل هذه المشاكل والصراعات، وكوردستان هي الحلبة للتحديد الفائز والاقوى، وعندما اندلعت الحرب العالمية الاولى اضيفت اليها أطماع ومصالح الدول الكبرى آن ذاك.

وكل هذه المحاولات لتقسيم واحتلال كوردستان، من البداية الى عقد اتفاقية سايكس بيكو، والتي لها جذور تاريخي، قسموا كوردستان ولصقوا كل قسم بدولة اخرى، المشكلة الاساسية لعملية التقسيم والتي بلغت عمرها قرنا حتى الآن، هي أن المنطقة لم تشهد حقبة من الامن والاستقرار السياسي والعسكري.

من جانب آخر لم تعترف الكورد بهذه الحدود المصطنعة، ولا يزال الكورد يرون الكوردستان وحدة غير مجزأة، ولكن في الحقيقة عندما ننظر بامعان ودقة، نرى ان الحدود المصطنعة لم تنزل اصطناعيا بل صارت اعمق منها جغرافيا واجتماعيا واقتصاديا، والاضرار منها جميعا صارت حدودا قوميا، أي شكلوا من الكورد كقومية واحدة اربعة اقوام كوردية، وهذه أدت إلى خلق مشاكل وعوائق للحركة القومية الكوردية.

لهذه الاسباب تناولنا في هذا البحث ومن خلال ثلاثة مباحث وبمنهجية تحليلية تاريخية، تقسيم كردستان وتأثيره على الحركة القومية الكردية (١٩١٨-١٩٤٥)، وحاولنا ان نلقي الضوء على الجذور التاريخية لعملية تقسيم كردستان في التاريخ الحديث والمعاصر، ومن ثم تأثير تقسيم الكردستان على الحركة القومية الكردية في ضوء النظريات القومية المعاصرة وتأثيره اللغوية والاجتماعية والاقتصادية، وفي المبحث الاخير وضحنا اهم انعكاسات التقسيم على الحركة القومية الكردية.